

Η φτώχεια της κοινωνιολογικής θεωρίας

Νίκος Μουζέλης*

Εισαγωγή

Το αντικείμενο του παρόντος δοκιμίου δεν είναι ούτε η εξαντλητική ανάλυση των σημαντικότερων τάσεων στην κοινωνιολογική θεωρία σήμερα, ούτε η συστηματική προσέγγιση των καιριων θεμάτων και συζητήσεων στο χώρο της συγκεκριμένης επιστήμης¹. Είναι μάλλον να εκφράσει εκλεκτικά και ιδιοσυγκρασιακά μερικές διερευνητικές απόψεις (βασισμένες σε μακροχρόνια ενασχόληση με προβλήματα της κοινωνιολογικής θεωρίας, τόσο σε πλαίσια διδασκαλίας όσο και έρευνας) σχετικά με τό τί δεν πήγε καλά στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας, και κατά πόσο τώρα πια μπορούμε να κάνουμε κάτι γι' αυτό². Από αυτήν τη σκοπιά ακόμα θα δοθεί μικρότερη έμφαση στην ιστορία ή την κοινωνιολογία της κοινωνιολογικής θεωρίας, και περισσότερο σε παράγοντες που είναι εγγενείς στη λογική αυτού του επιστημονικού κλάδου –παράγοντες οι οποίοι δεν μας πληροφορούν μόνο για τη φύση της παρούσας μη ικανοποιητικής κατάστασης, αλλά και μας προτείνουν πιθανούς τρόπους να την ξεπεράσουμε.

* Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο London School of Economics.

ΜΕΡΟΣ Α

1. Η άνοδος και η πτώση της κοινωνιολογικής θεωρίας

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της κλασικής κοινωνιολογίας ήταν η σχετική μη διαφοροποίηση ή διάσταση μεταξύ θεωρίας και εμπειρικής ανάλυσης. Για όσο χρονικό διάστημα οι θεμελιωτές της ανέπτυσσαν τις θεωρίες τους με σκοπό να κατανοήσουν το είδος της κοινωνίας που προέκυψε ως επακόλουθο της Βιομηχανικής και της Γαλλικής επανάστασης, οι αναλύσεις τους που αφορούσαν τις βιομηχανικές κοινωνίες ήταν στενά συνδεδεμένες με τις θεωρητικές και μεθοδολογικές τους αντιλήψεις.

Αυτός ο στενός σύνδεσμος μεταξύ θεωρητικών και εμπειρικών ενασχολήσεων έσπασε με την ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας σε ξεχωριστό υποκλάδο της κοινωνιολογικής έρευνας. Ορισμένοι παρατηρητές θεωρούν αυτό το κατά κάποιο τρόπο διαζύγιο μεταξύ θεωρίας και εμπειρικής έρευνας, ως ατυχή εξέλιξη, η οποία οδηγούσε αναπόφευκτα σε μία ανιαρή και άνευ περιεχομένου θεωρητικολογία όπως εκείνη που συναντάμε στο έργο του Parsons, η υπερβολική αφαιρετικότητα του οποίου, το καθιστά «μη επαληθεύσιμο»³. Άλλοι, μαζί με τους οποίους κι εγώ, δε θεωρούν ότι αυτή η εξέλιξη υπήρξε τόσο ατυχής, όσο θα υπαινίσσονταν οι κριτικοί του Παρσονικού λειτουργισμού: τη βλέπουν μάλλον ως αναπόφευκτο και αναπότρεπτο αποτέλεσμα του αυξανόμενου καταμερισμού εργασίας μέσα στο χώρο της κοινωνιολογίας.

Σε κάθε πάντως περίπτωση, η μομφή της αφαιρετικότητας και της μη επαληθευσιμότητας τίθεται σε λάθος βάση, από τη στιγμή που ο κύριος στόχος της κοινωνιολογικής θεωρίας δεν είναι να διαμορφώνει ουσιαστικές προτάσεις που μπορούν να επαληθευθούν εμπειρικά αλλά να κατασκευάζει σύνολα εννοιολογικών εργαλείων, προς διερεύνηση των κοινωνικών φαινομένων, με τρόπο που να της επιτρέπει να θέτει ενδιαφέροντα ερωτήματα και να διαμορφώνει τους μεθοδολογικά σωστούς συσχετισμούς μεταξύ διαφόρων επιπέδων ανάλυσης. Από αυτή την άποψη, ούτε ο ρόλος, ούτε ο άμεσος στόχος της κοινωνιολογικής θεωρίας συνίσταται στην καθιέρωση εμπειρικά επαληθεύσιμων υποθέσεων. Απλά, από την τελευταία αναμένεται να προετοιμάσει το έδαφος για την εμπειρική διερεύνηση κοινωνικών δομών και δρώντων υποκειμένων.

εξόχως
ως Κοιν.

Παρά το γεγονός λοιπόν, ότι η εμφάνιση της σύγχρονης κοινωνιολογικής θεωρίας επέφερε ρήξη με τις μεγάλες κλασικές συνθέσεις, δεν αποξενώθηκε τελείως από την εμπειρική έρευνα. Αντίθετα, το έργο των θεωρητικών κοινωνιολόγων της πρώτης γενιάς (Parsons, Gouldner, Merton, Lockwood, κ.λπ.) εκφράζει σαφέστατο ενδιαφέρον για την εξασφάλιση εννοιολογικών εργαλείων εμπειρικής έρευνας. Αυτό γίνεται φανερό τόσο από τα εννοιολογικά πλαίσια που επεξεργάστηκαν, όσο και από το γεγονός ότι τα πλαίσια αυτά εφαρμόστηκαν με συστηματικό τρόπο στην πράξη, είτε από τους ίδιους τους θεωρητικούς είτε/και από τους μαθητές τους, ως ένα μέσο γενίκευσης εμπειρικά προσανατολισμένων περιγραφών του κοινωνικού κόσμου. Χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο του εξελικτισμού, μπορεί να λεχθεί ότι η *διαφοροποίηση* μεταξύ κοινωνιολογικής θεωρίας και των εμπειρικότερα προσανατολισμένων υποτομέων του επιστημονικού αυτού κλάδου συνοδεύτηκε από μηχανισμούς *ενσωμάτωσης*, οι οποίοι εγγυήθηκαν κάποιες διασυνδέσεις μεταξύ θεωρίας και εμπειρικής έρευνας.

Κατά την άποψή μου, θα έπρεπε κάτω από αυτό το πρίσμα ν' αξιολογηθεί το πολύπλοκο έργο του Parsons, το οποίο συνέβαλε σημαντικά στην καθιέρωση της κοινωνιολογικής θεωρίας ως εξειδικευμένου επιστημονικού κλάδου. Παρά τις πολυάριθμες αδυναμίες του, το πλαίσιο της θεωρίας του Parsons μπορούσε και πράγματι οδήγησε σε σημαντική εμπειρική έρευνα, τόσο στο μικρο- όσο και στο μακρο-επίπεδο ανάλυσης. Εντούτοις, αν και η Παρσονική κοινωνιολογική θεωρία προώθησε με επιτυχία το διανοητικό καταμερισμό εργασίας μέσα στο χώρο της κοινωνιολογίας, χωρίς να σπάσει το συνδετικό κρίκο μεταξύ θεωρίας και έρευνας, δεν τα κατάφερε και τόσο καλά από την άποψη των εννοιολογικών εργαλείων που πρότεινε. Εφαρμοζόμενα σε εμπειρικά θέματα, τα εργαλεία αυτά αγνόησαν συστηματικά τις βολонταριστικές διαστάσεις της κοινωνικής ζωής, και αυτό λίγο ως πολύ, είχε σαν άμεσο αποτέλεσμα μία πραγματιστική, θετικιστική, και συχνά τελεολογική αντιμετώπιση των κοινωνικών φαινομένων.

Όπως πολλές κριτικές έχουν κατ' επανάληψη επισημάνει, ο Parsons –ειδικά όσο η ανάλυσή του προχωρούσε από την αρχική του θεωρία της κοινωνικής δράσης σε μία θεωρητικοποίηση των κοινωνικών συστημάτων και της μακροχρόνιας εξέλιξής τους– έδωσε υπερβολική έμφαση στις συστημικές/λειτουργιστικές διαστάσεις των κοινωνικών συστημάτων, σε βάρος της δράσης των κοινωνικών υποκειμένων. Η θεωρία του είτε απεικονίζει τους φο-

ρείς δράσης ως παθητικές απολήξεις ενός συστήματος κεντρικών αξιών, είτε τους αγνοεί τελείως.

Στο επίπεδο της *μικρο-δράσης*, ο Parsons αποτυγχάνει να αναπτύξει μία θεωρία αλληλόδρασης. Η θεωρία του κινείται απότομα από μία θεωρητικοποίηση μονάδων δράσης σε μία θεωρητικοποίηση κοινωνικών συστημάτων⁴. Αποτέλεσμα της παράλειψης αυτής είναι ότι, οι Παρσονικοί ηθοποιοί/εκτελεστές ρόλων μοιάζουν να καθοδηγούνται αποκλειστικά από τυπικές/κανονιστικές θεωρήσεις, καθώς οι κεντρικές αξίες είναι θεσμοθετημένες σε προσδοκίες ρόλων και εσωτερικευμένες σε ανάγκες/τάσεις.

Στο *μακρο-επίπεδο* ανάλυσης, εξάλλου, οι φορείς δράσης τείνουν να εξαφανισθούν, αφού ο Parsons προσδιορίζει εννοιολογικά την κοινωνία υπό το πρίσμα τεσσάρων υποσυστημάτων, το καθένα από τα οποία συνίσταται από ένα σύνολο θεσμοθετημένων κανόνων, προσαρμοσμένων στην επίλυση των τεσσάρων λειτουργικών προβλημάτων της κοινωνίας (προσαρμογή, επίτευξη στόχων, ενσωμάτωση και το λανθάνον –AGIL από τα αρχικά των λειτουργιών στ' αγγλικά). Από τη στιγμή που κάθε υποσύστημα διαιρείται περαιτέρω, σύμφωνα με την ίδια (AGIL) λογική σε τέσσερα «υπο-υποσυστήματα», η κοινωνική πραγματικότητα μετατρέπεται, σε τελευταία ανάλυση, σε ένα εξαιρετικά πολύπλοκο σύμπλεγμα συστημάτων, μέσα σε συστήματα. Σ' αυτή την κατασκευή που μοιάζει με κρεμμύδι, τα μακρο-δρώντα υποκείμενα, όπως ομάδες συμφερόντων, κοινωνικά κινήματα κ.λπ., δε φαίνεται να κατέχουν κάποια θεωρητικά επεξεργασμένη θέση⁵.

Στη συνέχεια θα υποστηρίξω ότι, η μεταπαρσονική κοινωνιολογική θεωρία ακολούθησε δύο κατευθύνσεις, οι οποίες και οι δύο είναι γενικά αρνητικές:

i) Από τη μία μεριά υπάρχουν εκείνοι οι οποίοι συνέχισαν την παράδοση του Parsons (που θα αποκαλώ, «καθαυτό» κοινωνιολογική θεωρία), αντιδρώντας υπερβολικά στα συστημικά και θετικιστικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του δομικού λειτουργισμού, και θεωρητικοποίησαν τη δράση και αλληλόδραση κατά τρόπο που στρέφει τα νώτα του στα μακρο-κοινωνιολογικά θέματα. Αυτό δημιούργησε ανυπέρβλητα εμπόδια στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο, οι μικρο-καταστάσεις, στις οποίες αποκλειστικά επικεντρώνονταν, συνδέονται με μακρο-θεσμικές δομές και δρώντα υποκείμενα.

ii) Από την άλλη μεριά, υπάρχουν αυτοί που αντέδρασαν ριζοσπαστικότερα στον Παρσονικό λειτουργισμό. Οι τελευταίοι απέρριψαν τόσο τον ειδικό εννοιολογικό προσδιορισμό του συστήμα-

τος και της δράσης, όσο και την προσπάθεια (αρκετά θετική, κατά την άποψή μου) καθιέρωσης της κοινωνιολογικής θεωρίας σε εξειδικευμένο επιστημονικό υποκλάδο της κοινωνιολογίας—δηλαδή, σε διανοητική δραστηριότητα, που χαρακτηρίζεται από μια ειδική λογική ανάλυσης, τελείως διαφορετική από την αντίστοιχη της φιλοσοφίας ή θεωριών σε άλλους, συγγενείς επιστημονικούς κλάδους.

Αυτή η δεύτερη ομάδα κριτικών, απορίπτοντας τον χονδροειδή θετικισμό και θεωρητικό επαρχιωτισμό της επηρεασμένης από τον Parsons κοινωνιολογίας, έστρεψαν την προσοχή τους σε φιλοσοφικά θέματα και/ή θεωρητικές εξελίξεις σε τομείς όπως, η γλωσσολογία, η σημειωτική, η ψυχανάλυση, κ.λπ. Η ισχυρή τους επιθυμία να παραβιάσουν προδιαγεγραμμένα όρια και να διευρύνουν τους ορίζοντες μιας μέχρι τότε «εσωστρεφούς» επιστήμης, αντικατοπτρίζονταν στην ίδια την ορολογία: η *κοινωνιολογική* θεωρία μετονομάστηκε σε *κοινωνική*. Παρά ταύτα, όπως θα υποστηρίξω εκτενώς πιο κάτω, η προσέγγιση αυτή δεν συνοδεύθηκε από μία θεωρητικά συγκροτημένη και συστηματική προσπάθεια *μετάφρασης* θεωρητικών συλλήψεων, που προέρχονταν από τη φιλοσοφία ή άλλες επιστήμες, στη γλώσσα της «καθαυτό» κοινωνιολογικής θεωρίας. Αντίθετα, ο κοινωνιολογικός θεωρητικός στοχασμός παραχώρησε τη θέση του σε ερασιτεχνικές συζητήσεις πάνω σε οντολογικά/επιστημολογικά ζητήματα, και σε προσπάθειες να αναχθεί η μελέτη σύνθετων κοινωνιών στη μελέτη σημάτων, κειμένων, της γλώσσας, του ασυνείδητου, κ.λπ. Το αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η σοβαρή αποσύνδεση μεταξύ θεωρίας και εμπειρικής έρευνας⁶, μία αποσύνδεση που δεν συναντάμε ούτε στην κοινωνιολογία του Parsons, ούτε στα μικρο-κοινωνιολογικά κείμενα των κριτικών της πρώτης ομάδας.

Συνοπτικά, θα έλεγα ότι η παρούσα δυσφορία, που πολλοί κοινωνιολόγοι αισθάνονται σε σχέση με τη «θεωρία», οφείλεται σε διττή αποτυχία: όσοι προσπάθησαν να συνεχίσουν τον εμπειρικά προσανατολισμένο στοχασμό, που εισήγαγαν ο Parsons και οι μαθητές του, ασχολούμενοι αποκλειστικά με την υποβιβασμένη από τους τελευταίους μικρο-αλληλόδραση, δεν απέδωσαν τη δέουσα προσοχή στα μακρο-δρώντα υποκείμενα και κατά συνέπεια, απέτυχαν να αποκαταστήσουν την ισορροπία μεταξύ συστήματος και δράσης⁷. Στην πορεία, οι διασυνδέσεις που ήδη υπήρχαν ανάμεσα στη μικρο- και μακρο-κοινωνιολογία καταστράφηκαν. Όσοι πάλι απέρριψαν τόσο το ειδικό πλαίσιο του Παρσονικού δομικού λειτουργισμού, όσο και το είδος του εξειδι-

κευμένου κοινωνιολογικού στοχασμού, του οποίου ο ίδιος ο Parsons υπήρξε πρωταγωνιστής, κατέληξαν στο πλείστο των περιπτώσεων, σε θεωρητικολογίες που δεν είναι ούτε καλή φιλοσοφία, ούτε καλή κοινωνιολογική θεωρία –δηλαδή θεωρίες ελάχιστης πρακτικής αξίας για τους εμπειρικά προσανατολισμένους κοινωνιολόγους. Αυτά όλα βέβαια συνεπάγονται μία συνολική αποδυνάμωση και των εμπειρικών και των θεωρητικών κλάδων της κοινωνιολογίας.

2. Τα αδιέξοδα του μικρο-κοινωνιολογικού στοχασμού

Με το έργο του Parsons τόσο της ενδιάμεσης, όσο και της τελευταίας περιόδου, στιγματισμένο από μία υποτίμηση των μικρο- και μακρο-δρώντων υποκειμένων, οι διάφορες ερμηνευτικές κοινωνιολογίες που εμφανίστηκαν από τη δεκαετία του 1960 και ύστερα, επικεντρώθηκαν, σχεδόν αποκλειστικά, στη μελέτη των πρώτων. Αυτή η μη ενασχόληση με τα μακρο-υποκείμενα δράσης είχε σοβαρότατες συνέπειες στην περαιτέρω ανάπτυξη της ίδιας της κοινωνιολογικής θεωρίας.

Υπάρχουν διάφορες εξηγήσεις γι' αυτήν την εκπληκτική παράλειψη από θεωρητικούς των οποίων ομολογημένος σκοπός ήταν η επανόρθωση της υπερτονισμένης συστημικής ανάλυσης του Parsons και η «επαναφορά των ανθρώπων» στις κοινωνιολογικές μελέτες.

Ένας εμφανής λόγος είναι ο υπερβολικός φόβος της «αντικειμενοποίησης», που ελλοχεύει στους ερμηνευτικά και εθνομεθοδολογικά προσανατολισμένους κοινωνιολόγους. Για τους τελευταίους, οποιαδήποτε αναφορά σε οργανώσεις ή ευρύτερους συλλογικούς σχηματισμούς ως ενοτήτων που έχουν στόχους, λαμβάνουν αποφάσεις, ή εφαρμόζουν πολιτικές κ.ά., δίνει την αίσθηση ανθρωπομορφισμού, απόδοσης στις συλλογικές αυτές οντότητες χαρακτηριστικών που προσιδιάζουν σε ανθρώπινα ατομικά υποκείμενα δράσης. Αυτός ο υπερβολικός φόβος της «αντικειμενοποίησης» οξύνθηκε περισσότερο από τον συχνά χονδροειδή τρόπο με τον οποίο οι μακρο-κοινωνιολόγοι, ειδικά οι Μαρξιστές, αναφέρονται σε ολόκληρες τάξεις υποστηρίζοντας ότι οι τελευταίες έχουν σχέδια, στρατηγικές κ.λπ.

Ένας άλλος λόγος, ο οποίος εξηγεί εν μέρει την απροθυμία των ερμηνευτικών κοινωνιολόγων να ασχοληθούν με τα μακρο-υποκείμενα δράσης, είναι η ποπουλιστική τους προτίμηση για

τον κοινό άνθρωπο, τα «απλά» μέλη της κοινωνίας. Κατά ένα μέρος, σε ένδειξη έντονης αντίδρασης προς τις εξηγήσεις των συμβατικών ιστορικών σε σχέση με μακροχρόνιες εξελίξεις, οι οποίες παρουσιάζονται ως έργα βασιλέων και «σημαινόντων ανθρώπων», οι μικρο-κοινωνιολόγοι επικέντρωσαν τις δραστηριότητές τους στη συμβολή των μικρο-δρώντων υποκειμένων στη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας. Κατά συνέπεια, αγνοούν όχι μόνο τα συλλογικά υποκείμενα δράσης, αλλά και αυτό το οποίο χάριν ευκολίας μπορεί να αποκαλείται *μέγα-υποκείμενο* κοινωνικής δράσης –δηλαδή ατομικά υποκείμενα που ελέγχουν σημαντικούς πόρους, και των οποίων οι αποφάσεις εκτείνονται σημαντικά στο χώρο και τον χρόνο.

Με άλλα λόγια, οι μικρο-κοινωνιολόγοι τείνουν να λησμονούν ότι τα δρώντα υποκείμενα, ακριβώς λόγω της κατά πολύ άνισης πρόσβασής τους στα οικονομικά, πολιτικά, και πολιτιστικά μέσα παραγωγής⁸, συμβάλλουν με άνισο τρόπο στη συγκρότηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Προσπαθώντας, παρά ταύτα, να εξηγήσουν την συμβολική κατασκευή κοινωνικών συνόλων με μοναδική αναφορά σε «κοινούς ανθρώπους», ή σε «συνηθισμένα» μέλη, είναι σαν να προσπαθούν να εξηγήσουν την κατασκευή ενός σύνθετου οικοδομήματος, παραπέμποντας μόνο στην ικανότητα των κτιστών, αγνοώντας τελείως τη συμβολή των αρχιτεκτόνων, των οικονομικών διαχειριστών, των επιστατών, λογιστών, δικηγόρων κ.λπ.

Ένας τρίτος λόγος στον οποίο οφείλεται η μη ενασχόληση της ερμηνευτικής κοινωνιολογίας με τα μακρο-υποκείμενα δράσης, είναι το σχήμα «άτομο-κοινωνία», που συναντά κανείς στην παράδοση των Durkheim και Parsons. Παρά τις σημαντικές μεταβολές που επέφεραν στο συγκεκριμένο σχήμα οι μικρο-κοινωνιολόγοι, αυτό τελικά επέζησε, ως προς τη *θεμελιώδη λογική του*, μέχρι τις ημέρες μας. Όντας πολύ παραπλανητικό, οδήγησε την μικρο-κοινωνιολογική θεωρητική σκέψη σε ένα μοιραίο *αδιέξοδο*. Βεβαίως, τη σημερινή εποχή, μετά τη φαινομενολογική στροφή από το Βεμπεριανό κέντρο θάρους –στους υποκειμενικούς προσανατολισμούς του υποκειμένου– στη *διυποκειμενικότητα*, ως βασικής μονάδας ανάλυσης, κανείς πια δεν μιλά για το «άτομο». Επιπλέον, λόγω του φόβου των μικρο-κοινωνιολόγων σε σχέση με την «αντικειμενοποίηση», ακόμα και η «Κοινωνία» (με κεφαλαίο Κ) θεωρείται ως μία πάρα πολύ ύποπτη έννοια. Αλλά, η διάκριση *μακρο-κοινωνία/μικρο-άτομο* επέζησε με διάφορα προσχήματα, όπως ως αντίθεση μεταξύ θεσμικών ή κοινωνικών δομών από τη μία, και αλληλοδράσεων (interactions) από την άλλη –το

πρώτο πάντα σκέλος συνδεδεμένο με το μακρο, και το τελευταίο με το μικρο-επίπεδο ανάλυσης.

Αυτός ο συσχετισμός της δράσης με το μικρο-επίπεδο, γίνεται ιδιαίτερα αισθητός από την άποψη των *διαπροσωπικών* αλληλοδράσεων, οι οποίες, θεωρούνται μονίμως ως μικρο-φαινόμενα, στη βάση των οποίων συγκροτούνται οι μακρο-θεσμικές δομές. Και είτε κανείς ανατρέξει στα κείμενα των Garfinkel, Cicourel, Goffman, είτε των πολυάριθμων μαθητών τους, έρχεται σταθερά αντιμέτωπος με την πανταχού παρούσα ιδέα ότι, η μελέτη της διαπροσωπικής αλληλόδρασης ταυτίζεται με τη μελέτη των μικρο-φαινομένων και με αυτό το δεδομένο, το πρόβλημα εντοπίζεται στη διασύνδεση διαπροσωπικών επαφών στο μικρο-επίπεδο με κοινωνικές ή θεσμικές δομές στο μακρο-επίπεδο⁹.

Όμως, η σύνδεση της διαπροσωπικής αλληλόδρασης με το μικρο-επίπεδο αποδεικνύεται παράλογη, όταν σκεφθούμε ότι οι προσωπικές αλληλοδράσεις δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο των «συνηθισμένων» κοινωνικών μελών, αλλά μπορεί να προκύψουν εξίσου και μεταξύ «μη συνηθισμένων» υποκειμένων. Για ν' αναφέρουμε ένα προφανές παράδειγμα: η διαπροσωπική συνάντηση μεταξύ Churchill, Roosevelt, και Stalin στη Γιάλτα το 1945, οδήγησε σε σημαντικές αποφάσεις, οι οποίες μεταξύ άλλων διαμόρφωσαν τον μεταπολεμικό χάρτη της Ευρώπης και επηρέασαν βαθύτατα τις ζωές εκατομμυρίων ανθρώπων. Με ποιά λογική μπορεί η συγκεκριμένη αλληλόδραση μεταξύ των τριών αυτών ανθρώπων να θεωρηθεί ως μικρο-γεγονός¹⁰;

Ένα άλλο σημαντικό σημείο, το οποίο πρέπει να επισημανθεί εδώ είναι ότι, η ταύτιση της αλληλόδρασης με τη μικρο- και των θεσμών με τη μακρο-διάσταση, μας οδηγεί σε υποτίμηση των *κοινωνικών ιεραρχιών*, του γεγονότος ότι, θεσμοθετημένες θέσεις/ρόλοι και δρώντα υποκείμενα συχνά δε συνδέονται μόνο οριζόντια, αλλά και κάθετα. Έτσι λοιπόν, για παράδειγμα, τα κοινωνικά υποκείμενα δράσης, όντας μέρη πολλαπλών, ιεραρχικά οργανωμένων συνόλων (κοινοπραξιών, εργασιακών ενώσεων, πολιτικών κομμάτων κ.λπ.), έχουν καθημερινές σχέσεις με άλλα δρώντα υποκείμενα, τόσο κατώτερα ιεραρχικά, όσο και ανώτερα. (Το ίδιο, βέβαια, μπορεί να λεχθεί όταν το επίκεντρο δεν είναι τα δρώντα υποκείμενα και οι αλληλοδράσεις, αλλά οι ιεραρχικά οργανωμένες θέσεις).

Με βάση τα παραπάνω, δεν μπορεί κάποιος να μελετήσει το πέρασμα από το μικρο- στο μεσο- και το μακρο-επίπεδο ανάλυσης, χωρίς να λάβει σοβαρά υπόψη του τον τρόπο με τον οποίο οι σύγχρονες κοινωνίες είναι ιεραρχικά οργανωμένες, και ειδι-

κότερα το πώς τα μικρο-δρώντα υποκείμενα σχετίζονται ιεραρχικά (μέσα από τυπική οργάνωση ή διαφορετικά) με τα μεσο- και μακρο-υποκείμενα δράσης.

Η μικρο-κοινωνιολογία τα αγνοεί όλα αυτά, εμμένοντας στη θέση ότι δρώντα υποκείμενα και διαπροσωπικές αλληλοδράσεις ανήκουν στο μικρο-επίπεδο, και οι θεσμικές δομές στο μακρο-επίπεδο ανάλυσης. Αυτή η παράλογη, αλλά βαθιά ριζωμένη, εσφαλμένη αντίληψη αποκλείει οποιαδήποτε μελέτη του τρόπου με τον οποίου μικρο-, μεσο- και μακρο-δρώντα υποκείμενα συνδέονται μεταξύ τους στα πλαίσια συγκεκριμένων, ιεραρχικά οργανωμένων θεσμικών συνόλων. Δεν πρέπει να μας εκπλήσσει, λοιπόν, το γεγονός ότι, ο παρών διάλογος με θέμα τις σχέσεις μεταξύ μικρο- και μακρο-κοινωνιολογίας, καθώς και η παλαιότερη συζήτηση, που αφορούσε τον μεθοδολογικό ατομικισμό σε σχέση με τον ολισμό, δεν οδήγησαν πουθενά. Όχι μόνο καμμία από τις παραπάνω συζητήσεις δεν αναλύει θεωρητικά την έννοια των κοινωνικών ιεραρχιών, αλλά, αντίθετα, την αφήνουν και οι δύο τελείως εκτός ερευνητικού πεδίου, σαν να μην υπήρξε ποτέ¹¹. Η προσπάθειά τους, εντούτοις, να διερευνήσουν πώς τα μικρο-δρώντα υποκείμενα και οι διάφορες επαφές έχουν κάποια σχέση με τη συγκρότηση, αναπαραγωγή και τον μετασχηματισμό ευρύτερων συλλογικών οντοτήτων χωρίς, παράλληλα, να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους τις ιεραρχικές διαστάσεις των κοινωνικών συνόλων, είναι σαν να προσπαθείς να κολυμπήσεις σε πισίνα από όπου έχουν αδειάσει το νερό.

Η πιο πάνω άποψη μπορεί να γίνει περισσότερο συγκεκριμένη μέσα από μία σύντομη εξέταση μερικών, πρόσφατων προσπαθειών, για δημιουργία γεφυρών μεταξύ μικρο- και μακρο-επιπέδων ανάλυσης.

Ο Randall Collins (1981α, 1981β), για παράδειγμα, λαμβάνοντας υπόψη του την τρέχουσα έμφαση στη διυποκειμενικότητα, υποστηρίζει ότι στην κοινωνιολογία, η βασική μονάδα ανάλυσης δεν είναι το άτομο, αλλά η διαπροσωπική μικροεπαφή. Αυτό που στην πραγματικότητα μπορεί να προσφέρει μικρο-βάσεις σε μεγάλης κλίμακας κοινωνικά φαινόμενα, δεν είναι ο μεθοδολογικός ατομικισμός, αλλά ο «μεθοδολογικός καταστασιασμός» («methodological situationalism») –προσέγγιση που επικεντρώνεται σε μικρο-γεγονότα ή συναντήσεις, σε ατομικές αλληλοδράσεις στα πλαίσια ειδικών, μικρο-καταστάσεων. Ο Collins θεωρεί ότι τα μακρο-φαινόμενα «συντίθενται από αθροίσεις και επαναλήψεις πολλών, παρόμοιων μικρο-γεγονότων» (1981β, σελ. 988). Έτσι αυτό, που συνήθως αποκαλούμε κοινωνική δομή, «δεν είναι τίποτε άλλο από

ένα μεγάλο αριθμό μικρο-επαφών, που επαναλαμβάνονται (ή κάποτε αλλάζουν) πέρα από το χωρόχρονο των δρώντων υποκειμένων» (1987, σελ. 195).

Από τη στιγμή τώρα, που κάποιος αναγνωρίζει ότι μία συγκεκριμένη διαπροσωπική επαφή, μπορεί να συνιστά μακρο-γεγονός (από την άποψη ότι μπορεί να έχει επιρροή που να εκτείνεται σημαντικά στο χώρο/χρόνο), τότε η αντίληψη ότι, είναι δυνατή η μετακίνηση από το μικρο- στο μακρο-επίπεδο με αθροιστικά μέσα, δε φαίνεται να είναι πάντοτε αξιόπιστη. Πολύ συχνά, τα μακρο-γεγονότα συνδέονται με τα μικρο-γεγονότα μέσα από μία λογική *υπαγωγής* μάλλον, παρά αθροιστικά. Αυτό ισχύει, ειδικότερα, όταν εστιάζουμε την προσοχή μας σε ιεραρχικά οργανωμένα, *διαρθρωτικά/διαμορφωτικά* (configurational) μάλλον, παρά αθροιστικά σύνολα¹².

Σκεφθείτε, για παράδειγμα, μία συνάντηση μεταξύ του γενικού διευθυντή και του προέδρου της General Motors, η οποία καταλήγει σε απόφαση που επηρεάζει χιλιάδες απλά μέλη. Η απόφαση αυτή στην κορυφή της ιεραρχίας (μακρο-επίπεδο) δεν είναι δυνατόν να νοηθεί ως το άθροισμα χιλιάδων μικρο-αποφάσεων από το σύνολο των οργανωτικών μελών. Για να μπορέσουμε να καθιερώσουμε μεταξύ μακρο- και μικρο-δρώντων υποκειμένων διασυνδέσεις με κάποιο νόημα, σ' αυτό το ειδικό διαμορφωτικό σύνολο, πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τη *λογική της υπαγωγής*, αντί της άθροισης. Μπορεί, για παράδειγμα, κάποιος να θεωρήσει ότι αυτή η απόφαση της κορυφής περιορίζει δραστικά ή σχηματοποιεί τα προλεγόμενα αποφάσεων, όπου μέλη κατώτερων ιεραρχικά επιπέδων θα βασίσουν τις δικές τους, περισσότερο περιορισμένες αποφάσεις. (Βλέπε, March και Simon 1958, και Simon 1961).

Αν ο R. Collins προσπαθεί να συγκροτήσει μακρο-φαινόμενα, μέσα από αθροιστικές και μόνο διαδικασίες, η Knorr Cetina (1981, 1988) επιχειρεί να συγκροτήσει τα ίδια φαινόμενα μέσα από τη λογική της «αντιπροσωπευτικότητας»: τα μακρο-φαινόμενα δεν είναι τίποτε περισσότερο από «συνοπτικές αντιπροσωπευτικότητες» –οι οποίες δημιουργούνται από κοινούς ανθρώπους ή θεωρητικούς, που προσπαθούν να νοηματοδοτήσουν μικρο-γεγονότα, τα οποία με τη σειρά τους επηρεάζουν αλληλοδρώντα υποκείμενα, σε μυριάδες μικρο-καταστάσεις. Για παράδειγμα, αναφορές σε μακρο-φαινόμενα, όπως το κράτος ή η παγκόσμια αγορά, ή σε μακρο-γεγονότα, όπως οι πόλεμοι, συνιστούν απλά δευτέρου- βαθμού θεωρητικές κατασκευές, που υπάρχουν μόνο στο μυαλό κοινών ανθρώπων ή θεωρητικών, ως χονδροειδείς περιλη-

πτικές καταγραφές ενός πλήθους από μικρο-πραγματικότητες.

Αυτό το οποίο είναι πάλι παραπλανητικό στην ανωτέρω εθνο-μεθοδολογικά βασισμένη προσπάθεια εξεύρεσης διασυνδέσεων μεταξύ μικρο- και μακρο-κοινωνιολογίας, είναι ότι, όλες οι δια-προσωπικές επαφές συνιστούν πάντοτε μικρο-γεγονότα. Με δεδομένο μάλιστα ότι αυτές οι επαφές είναι τα δομικά θεμέλια ολόκληρης της κοινωνικής πραγματικότητας, η πιο πάνω αντιμετώπιση αποκλείει την ύπαρξη των μακρο-φαινομένων ως πρώτου-βαθμού κατασκευών, αναγνωρίζοντάς τα μόνο ως «αντανακλάσεις» των όσων δημιουργούν οι συνηθισμένοι άνθρωποι ή οι θεωρητικοί.

Αυτή η νομιναλιστική αντίληψη των μακρο-φαινομένων μπορεί εύκολα να αντικρουσθεί από την επισήμανση ότι οι διαπροσωπικές επαφές δεν είναι αναγκαστικά μικρο-, αλλά μπορούν, εξ ιδίου δικαίου, να συνιστούν μακρο-γεγονότα. Για να γίνω περισσότερο συγκεκριμένος: η απόφαση του Προέδρου Τρούμαν κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου να ρίξει την ατομική βόμβα στη Χιροσίμα, δεν μπορεί να ερμηνευθεί ούτε με την λογική της αθροίσεως, ούτε με εκείνη της «αντιπροσωπευτικότητας».

Με άλλα λόγια, αυτό το στιγμιαίο μακρο-γεγονός δεν μπορεί να εξηγηθεί ούτε ως το τελικό αποτέλεσμα μυριάδων μικρο-αποφάσεων «συνηθισμένων» μελών της κοινωνίας, ούτε ως δευτέρου βαθμού θεωρητική κατασκευή που υπήρχε μόνο στα μυαλά των μετεχόντων ή των ιστορικών. Μπορεί να εξηγηθεί μόνο αν κανείς τοποθετήσει τα δρώντα υποκείμενα στα πλαίσια σύνθετων ιεραρχιών, που συνδέουν μακρο-, μεσο-, και μικρο-αποφάσεις, μέσα από μία λογική υπαγωγής/ένταξης περισσότερο, παρά αθροιστική ή αντανάκλασης/«αντιπροσωπευτικότητας».

Συμπερασματικά: όσο οι μικρο-κοινωνιολόγοι συνεχίζουν να αγνοούν τις κοινωνικές ιεραρχίες που συνδέουν τα μικρο-, μεσο- και μακρο-δρώντα υποκείμενα, και αντιλαμβάνονται τα μακροφαινόμενα ως απλές αθροίσεις ή αντανακλάσεις μικρο-γεγονότων, τόσο όχι μόνο θα αδυνατούν να μας δώσουν κάποιες μικροθεμελιώδεις ερμηνείες, αλλά, αντίθετα θα αναπαράγουν μία λανθασμένη, αναγωγιστική εικόνα του κοινωνικού κόσμου.

Πρέπει επίσης, να συνειδητοποιήσουμε ότι, οσοδήποτε και αν θεωρητικολογούμε, ή μάλλον φιλοσοφούμε, πάνω στην οντολογία του υποκειμένου και της φύσης της αλληλόδρασης, δεν θα κατορθώσουμε να γεφυρώσουμε το χάσμα μεταξύ μικρο- και μακρο-διάστασης, από τη στιγμή που εξακολουθούμε να προσδιορίζουμε εννοιολογικά την αλληλόδραση μέσα σε ένα ιεραρχικό

κενό. Το μικρο-/μακρο-πρόβλημα μπορεί τότε μόνο να λυθεί σωστά, όταν λάβουμε σοβαρά υπόψη μας την ιεραρχική φύση κάθε σύνθετου, διαφοροποιημένου κοινωνικού συνόλου.

Εξετάζοντας το θέμα με περισσότερο λεπτομερή τρόπο, υπάρχουν δύο θεμελιώδεις κανόνες μελέτης των ιεραρχημένων, διαμορφωτικών συνόλων σε σχέση με το μικρο-/μακρο- ζήτημα.

Πρώτον, κάθε ιεραρχημένο κοινωνικό σύνολο, είτε μικρο- είτε μακρο-, πρέπει να εξετάζεται ταυτόχρονα τόσο σύμφωνα με την συστημική/θεσμική προσέγγιση όσο και με εκείνη των φορέων δράσης. Από τη συστημική άποψη, ή για να χρησιμοποιήσω την έκφραση του Lockwood (1964), από τη σκοπιά της *συστημικής ενσωμάτωσης*, αυτά τα σύνολα μπορούν να νοηθούν ως μία σειρά ιεραρχικά οργανωμένων ρόλων και θέσεων, συμβατών σε γενικές γραμμές μεταξύ τους. Αυτοί οι ρόλοι ή οι θέσεις είναι *δυνάμει υπαρκτοί*, με την έννοια ότι οι θεσμοθετημένοι κανόνες και αξίες από τους οποίους συνίστανται, «αμεσοποιούνται» μόνο όταν τα δρώντα υποκείμενα αντλούν από αυτούς, για να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Από τη σκοπιά του φορέα δράσης ή της *κοινωνικής ενσωμάτωσης*, οι κοινωνικές ιεραρχίες θεωρείται ότι συγκροτούνται από ιεραρχικά συσχετιζόμενα δρώντα υποκείμενα, που έχουν εμπλακεί σε σύνθετα παιχνίδια συγκρουσιακής ή συνεταιριστικής φύσης¹³.

Δεύτερον, όχι μόνο είναι ανάγκη να προσεγγίζουμε τα ιεραρχημένα κοινωνικά σύνολα ταυτόχρονα από μία συστημικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης σκοπιά, αλλά είναι εξίσου ζωτικά απαραίτητο να κάνουμε κάτι τέτοιο κατά *τρόπο ισορροπημένο*. Έτσι, όταν το ζητούμενο είναι η συγκρότηση, η αναπαραγωγή και ο μετασχηματισμός κοινωνικών *μακρο-θεσμικών δομών*, πρέπει κατ' αρχήν να ξεκινάμε την έρευνά μας από τα μακρο-δρώντα υποκείμενα και τους τρόπους με τους οποίους τα τελευταία συνδέονται με τέτοιες δομές. Μόνο τότε μπορούμε στη συνέχεια να «κατέβουμε» στο αμέσως κατώτερο επίπεδο, για ν' ασχοληθούμε με τα μεσο- ή μικρο-υποκείμενα. Ένας άλλος τρόπος για να το εκφράσουμε αυτό (και παραφράζοντας τον κανόνα του Durkheim ότι τα κοινωνικά γεγονότα πρέπει να ερμηνεύονται με άλλα κοινωνικά γεγονότα) είναι να πούμε ότι τα «μακρο-γεγονότα» πρέπει, σε πρώτο στάδιο, να εξηγούνται από άλλα «μακρο-γεγονότα»¹⁴.

ΜΕΡΟΣ Β

Στο προηγούμενο τμήμα εξέτασα με συντομία μερικούς από τους λόγους για τους οποίους, οι ερμηνευτικά προσανατολισμένοι κοινωνιολόγοι, στην προσπάθειά τους να ασχοληθούν με τα προβλήματα που δημιουργήσε η υπερρυστημική θεωρία του Parsons, απέτυχαν να βρουν αποτελεσματικές γέφυρες προσέγγισης της μικρο- με τη μακρο-κοινωνιολογία. Στο παρόν τμήμα, θα εξετάσω κάποιες άλλες, γνωστές προσπάθειες αντιμετώπισης του ζητήματος των σχέσεων δράσης/συστήματος και/ή μικρο-/μακρο-διάστασης, οι οποίες προέρχονται από τελείως διαφορετικές θεωρητικές παραδόσεις. Ειδικότερα, θα ασχοληθώ με την θεωρία της δομοποίησης (Structuration) του Giddens, την θεωρία της ορθολογικής επιλογής και την θεωρία της επικοινωνιακής δράσης του Habermas. Επειδή έχουν ήδη γραφεί πολλά γύρω από τις συγκεκριμένες προσεγγίσεις, θα περιορίσω την ανάλυσή μου στο ελάχιστο και θα υπεισελθώ κατευθείαν στη διαμόρφωση κάποιων κριτικών παρατηρήσεων, σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι θεωρίες ασχολούνται με τα θέματα του μικρο-/μακρο-επιπέδου και/ή δρώντων υποκειμένων/δομών.

3. Οι αντιφάσεις της θεωρίας της δομοποίησης

Α. Η θεωρία του Giddens (1984) για τη δομοποίηση, ως μία φιλόδοξη προσπάθεια να υποδυθεί τον μανδύα του Parsons, προτείνοντας ένα καθολικό εννοιολογικό πλαίσιο για τη μελέτη των κοινωνιών, έχει ως μείζονα στόχο την ενσωμάτωση της ερμηνευτικής, μακρο-δομικής και δομιστικής κοινωνιολογίας. Με δεδομένη τη σημαντική επιρροή της στη σημερινή κατάσταση του επιστημονικού αυτού κλάδου, θα ήταν εύστοχο να αναρωτηθεί κανείς, σε ποιά έκταση ο Giddens πέτυχε στο συγκεκριμένο εγχείρημα.

Η θεωρία της δομοποίησης ξεκινά επικεντρώνοντας την προσχή της στις κεντρικές έννοιες της δομής και του κοινωνικού συστήματος. Η δομή συνίσταται από κανόνες και πόρους, οι οποίοι υπάρχουν ανεξάρτητα τόπου και χρόνου, όπως η γλώσσα κατά τον Saussure. Εννοιολογικά έχει προσδιορισθεί ως εν δυνάμει σύστημα, το οποίο κατ' επανάληψη «αμεσοποιείται», κάθε φορά που τα δρώντα υποκείμενα αντλούν από αυτό, για να πρά-

ξουν ή να δράσουν σε καθημερινή βάση. Συνεπώς, η δομή προσιδιάζει σ' αυτό που οι γλωσσολόγοι αποκαλούν *παραδειγματικό*. Το κοινωνικό σύστημα από την άλλη πλευρά, ως σύνολο αλληλοδράσεων ή τυποποιημένων σχέσεων, αναφέρεται σε συγκεκριμένες πρακτικές των δρώντων υποκειμένων, όπως αυτές αναπτύσσονται και εκτυλίσσονται *συνταγματικά* μέσα στον χώρο και τον χρόνο. Ο όρος δομοποίηση τελικά σημαίνει τη διαδικασία μέσα από την οποία οι δομές οδηγούν στη συγκρότηση κοινωνικών συστημάτων. Ο Giddens ισχυρίζεται ότι, οι έννοιες της δομής, του συστήματος και της δομοποίησης, που έχει επεξεργασθεί, λειτουργούν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να έχει πλέον ξεπερασθεί ο *δυϊσμός* υποκείμενο/αντικείμενο –ένας δυϊσμός ο οποίος οδήγησε την συμβατική κοινωνιολογία σε ατέρμονες συζητήσεις σε σχέση με τις υποκειμενιστικές έναντι των αντικειμενιστικών προσεγγίσεων της κοινωνικής ζωής. Κατά την άποψη του Giddens, η δομή, ως κοινωνικό αντικείμενο, δεν είναι ένα φαινόμενο εξωτερικό προς το υποκείμενο. Τη θεωρεί μάλλον ότι αποτελεί αδιάσπαστη ενότητα με την όλη συμπεριφορά του φορέα δράσης. Κατά συνέπεια, δεν πρόκειται για δυϊσμό (dualism) υποκειμένου/αντικείμενου, αλλά για *δυσιαδικότητα* (duality). Ως σύνολο κανόνων και πηγών, η δομή είναι *ταυτόχρονα μέσο και αποτέλεσμα* της συμπεριφοράς, την οποία οργανώνει σε συνεχή και επαναλαμβανόμενη βάση. Με την ιδιότητα του μέσου, προμηθεύει τους κανόνες και τους πόρους, που κάνουν εφικτή την κοινωνική συμπεριφορά. Ως αποτέλεσμα, η αναπαραγωγή και ο μετασχηματισμός της απορρέουν από την αμεσοποίηση κανόνων σε δράση και αλληλόδραση. Ακριβώς όπως οι γλωσσικοί κανόνες δημιουργούν τις προϋποθέσεις σχηματισμού καταληπτών προτάσεων, ενώ ταυτόχρονα, μέσα από αυτές τις προτάσεις συμβάλλουν στην αναπαραγωγή του συγκεκριμένου γλωσσικού ιδιώματος, κατά τον ίδιο τρόπο αυτή η *δυσιαδικότητα μέσου/αποτελέσματος* ενυπάρχει σε όλες τις θεσμικές σφαίρες. Συνεπώς, οι θεσμικές επιταγές αναπαράγονται μέσα από τη *δυσιαδικότητα* της δομής: μέσω των φορέων δράσης, οι οποίοι χρησιμοποιούν και ως εκ τούτου αναπαράγουν, κανόνες και πόρους.

Τέλος, επειδή οι δομές κατά τον Giddens, *αντίθετα* προς την συμβατική κοινωνιολογία, δεν είναι «εξωτερικοί» περιορισμοί, αλλά στοιχεία τα οποία εγγενώς διαμορφώνουν την συμπεριφορά του δρώντος υποκειμένου, δε λειτουργούν μόνο *περιοριστικά*, αλλά και *υποβοηθητικά*. Οι κανόνες και οι πόροι, ως μέσον και αποτέλεσμα περιορίζουν και ταυτόχρονα διευκολύνουν την αλληλόδραση, επειδή συνιστούν τις προϋποθέσεις συγκρότησης

των κοινωνικών συστημάτων.

Β. Παρά το γεγονός ότι θα μπορούσαν να λεχθούν πολλά περισσότερα για τη θεωρία της δομοποίησης, η πιο πάνω περιληπτική σκιαγράφιση είναι αρκετή για να καταδείξει ότι οι θεμελιώδεις της εννοιολογικές κατασκευές οδηγούν παρά ταύτα, σε νέα *αδιέδοξα*, σε ότι αφορά την ενσωμάτωση μικρο- και μακροκοινωνιολογίας. Ειδικότερα, έχω τη γνώμη ότι η έννοια της *δυσαικότητας της δομής*, αποκλίνει από τη μελέτη των κοινωνικών ιεραρχιών, οι οποίες, όπως ήδη έχω υποστηρίξει, είναι μία αναγκαία προϋπόθεση για τη γεφύρωση της απόστασης μεταξύ μικρο- και μακρο-προσεγγίσεων.

Κατ' αρχήν, ο τύπος της σχέσης υποκειμένο/αντικείμενο, την οποία υπαινίσσεται η δυαδικότητα της δομής, δεν εξαντλεί όλους τους τύπους σχέσεων που έχουν τα υποκείμενα έναντι των κανόνων και των πηγών, ή προς τα κοινωνικά αντικείμενα γενικότερα. Η δυαδικότητα της δομής προϋποθέτει έμμεσα, ως δεδομένο, την ύπαρξη ενός πρακτικού, «φυσικού/εκτελεστικού»¹⁵ προσανατολισμού προς τους κανόνες και τις πηγές. Ας πάρουμε πάλι ως παράδειγμα τη γλώσσα: όλοι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν σε συνεχή βάση τους γραμματικούς κανόνες προκειμένου να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, οπότε, στην προκειμένη περίπτωση, η έννοια της δυαδικότητας της δομής είναι κατάλληλη, αφού οι κανόνες λειτουργούν ως *μέσα* επικοινωνίας των ανθρώπων. Όμως κάποιες άλλες στιγμές, τα δρώντα υποκείμενα θεωρούν τους κανόνες ως *θέματα προς μελέτη* μάλλον, παρά ως μέσα άμεσης επικοινωνίας. Σ' αυτήν την περίπτωση, αποστασιοποιούνται από τους συγκεκριμένους κανόνες, με σκοπό να τους αναλύσουν ή να τους μεταβάλλουν. Όταν ένας γλωσσολόγος μελετά την γραμματική μιας γλώσσας για παράδειγμα, ή ένας φεμινιστής αγωνίζεται για να μεταβάλει τους κατισχύοντες κανόνες, που ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων, οι θεωρητικοί ή στρατηγικοί/αξιολογικοί προσανατολισμοί είναι ισχυρότεροι από τους φυσικούς/εκτελεστικούς. Όταν κυριαρχούν οι τελευταίοι, δεν υπάρχει απόσταση μεταξύ υποκειμένου (φορέας δράσης) και αντικειμένου (κανόνες και πόροι), και είναι θεμιτό να χρησιμοποιούμε την έννοια της δυαδικότητας της δομής. Όταν οι θεωρητικοί και/ή οι στρατηγικοί προσανατολισμοί επικρατούν, υπάρχει σημαντική απόσταση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου και κατά συνέπεια, η έννοια του *δυσισμού* μάλλον, παρά της δυαδικότητας είναι η κατάλληλη.

Το ίδιο θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς και στην περίπτωση που το ζητούμενο δεν είναι η σχέση του υποκειμένου με δύναμη

κανόνες στο παραδειγματικό επίπεδο, αλλά με *πραγματικά* κοινωνικά συστήματα, ή με «παίγνια» αλληλοδρώντων υποκειμένων, χρονικά και τοπικά καθορισμένων. Σ' αυτό το συνταγματικό επίπεδο, το υποκείμενο ενδέχεται να συνδέεται με πραγματικά κοινωνικά αντικείμενα (τις επαναλαμβανόμενες σχέσεις μεταξύ δρώντων υποκειμένων), από την άποψη τόσο της δυαδικότητας όσο και του *δυσισμού*.

Για παράδειγμα, ένα υποκείμενο το οποίο έχει εμπλακεί σε μία μικρή ομάδα, μπορεί να συμβάλλει τόσο αποφασιστικά στη διαμόρφωση των σημαντικότερων δομικών χαρακτηριστικών της, ώστε υποκείμενο και κοινωνικό σύστημα ν' αποτελούν, τελικά, αδιάσπαστη ενότητα. Σ' αυτήν την περίπτωση, είναι δύσκολο να θεωρήσουμε ένα τέτοιο κοινωνικό σύστημα, ως στοιχείο «εξωτερικό» προς το υποκείμενο. (Ας αποκαλούμε στο εξής αυτήν τη σχέση υποκειμένου/αντικειμένου *συνταγματική δυαδικότητα*). Από την άλλη μεριά, το ίδιο υποκείμενο μπορεί να εμπλέκεται σε πολύ ευρύτερα κοινωνικά συστήματα (εθνικό κράτος π.χ. ή πολυεθνική εταιρεία), στη συγκρότηση των οποίων συμβάλλει μόνο ελάχιστα (με την έννοια ότι η αποχώρηση του υποκειμένου από το σύστημα δεν θα είχε καμμία επίπτωση στα θεμελιώδη δομικά χαρακτηριστικά του). Εδώ, θα ήταν πραγματικά θεμιτό να θεωρήσει κάποιος το ευρύτερο αυτό σύστημα ως εξωτερικό του υποκειμένου –οπότε, θα έπρεπε καλύτερα να μιλάμε για *δυσισμό υποκειμένου/αντικειμένου σε συνταγματικό επίπεδο*¹⁶.

Υπό το φως των ανωτέρω, γίνεται εμφανής πλέον ο λόγος για τον οποίο είναι αδύνατο να κατανοηθεί πώς τα υποκείμενα σχετίζονται με δυνάμει κανόνες, ή με υφιστάμενα κοινωνικά «παίγνια», με βάση τη θεωρία του Giddens. Τα υποκείμενα προσεγγίζουν τους δυνάμει κανόνες και πόρους τόσο με πρακτικό όσο και με στρατηγικό/θεωρητικό τρόπο. Επίσης, έχουν σχέση με ποικίλα πραγματικά κοινωνικά συστήματα και «παιχνίδια», ορισμένα από τα οποία τους είναι περισσότερο εξωτερικά από άλλα. Κατά συνέπεια, *οι έννοιες της δυαδικότητας και του δυσισμού είναι και οι δύο εξίσου απαραίτητες*.

Τέλος, εδώ θα ήταν μάλλον το προσφορότερο σημείο για να παρατηρήσω ότι, η τυπολογία δυαδικότητας/δυσισμού που κατέδειξα πιο πάνω, μπορεί να συμβάλλει σε καλύτερη κατανόηση των σχέσεων, τις οποίες ο Giddens επιθυμεί να εξετάσει, μεταξύ συμβατικής μακρο-κοινωνιολογίας, ερμηνευτικών κοινωνιολογιών, και διαφόρων ειδών στρουκτουραλισμού. Όσο η μακρο-κοινωνιολογία βασίζεται, κατά την παράδοση του Durkheim, στο σχήμα Κοινωνία-άτομο, θα επικεντρώνεται *πρωταρχικά* σε προ-

σανατολισμούς, που θα χαρακτηρίζονται από τον δυϊσμό υποκειμένο/αντικείμενο σε συνταγματικό επίπεδο (με την κοινωνία ως «εξωτερικό» στοιχείο προς το άτομο). Ενώ αντίθετα, οι μικροκοινωνιολογικές προσεγγίσεις, που είναι επηρεασμένες από τους Mead και Schutz εδράζονται σε σχέσεις υποκειμένου/αντικειμένου, οι οποίες χαρακτηρίζονται από συνταγματική δυαδικότητα (τα κοινωνικά συστήματα αναδύονται από την αλληλόδραση, και είναι αναπόσπαστα από τις δραστηριότητες του υποκειμένου). Κατά τις αναλύσεις των θεωριών του δομισμού, εξάλλου, το υποκειμένο συνδέεται με τους κώδικες, που βρίσκονται στη βάση διαφόρων θεσμικών ρυθμίσεων, με όρους «παραδειγματικής» δυαδικότητας (π.χ. χρησιμοποιώντας σχεδόν «αόρατους»/κρυφούς κανόνες, με φυσικό/εκτελεστικό τρόπο). Είναι φανερό, όπως ήδη το ανέφερα, ότι ο Giddens στηρίζει τη δική του νοηματική κατηγορία περί δυαδικότητας της δομής, σ' αυτήν ακριβώς την μερική περίπτωση.

Γ. Παρά το γεγονός ότι ο Giddens απορρίπτει τον διαχωρισμό μεταξύ φορέων δράσης και δομής (ως συνεπαγόμενο τον δυαδισμό υποκειμένο/αντικείμενο), σε ορισμένα μέρη της εργασίας του την επανεισάγει έμμεσα, με την επεξεργασία μίας άλλης διάκρισης, της ανάλυσης που γίνεται από τη σκοπιά των θεσμών, και εκείνης που εστιάζεται στη «στρατηγική συμπεριφορά». Κατά τον Giddens, η θεσμική ανάλυση «αναστέλλει τις ικανότητες και την προσλαμβάνουσα ικανότητα των δρώντων υποκειμένων, θεωρώντας τους θεσμούς ως διαχρονικά αναπαραγόμενους κανόνες και πόρους» (1984: 375). Αντίθετα, η ανάλυση της στρατηγικής συμπεριφοράς «επικεντρώνεται στους τρόπους με τους οποίους τα δρώντα υποκείμενα χρησιμοποιούν τα δομικά «κεκτημένα» στη συγκρότηση κοινωνικών σχέσεων» (1984: 288). Αυτή, βέβαια, είναι ακριβώς και η διάκριση, για την οποία είχε προ πολλού μιλήσει ο Lockwood, με τις εννοιολογικές του κατηγορίες, του συστήματος και της κοινωνικής ενσωμάτωσης: με την κοινωνική ενσωμάτωση να αναφέρεται σε σχέσεις μεταξύ δρώντων υποκειμένων, και τη συστημική ενσωμάτωση σε διασυνδέσεις μεταξύ θεσμών ή «θεσμοθετημένων τμημάτων του κοινωνικού συστήματος»¹⁷.

Η χρησιμότητα, τώρα, του διαχωρισμού φορείς δράσης/θεσμοί συνίσταται στο ότι μας βοηθά να συνειδητοποιήσουμε πως για την πλήρη κατανόηση της κοινωνικής σταθερότητας και αλλαγής, πρέπει να εξετάζουμε τα κοινωνικά φαινόμενα τόσο από τη θεσμική, όσο και από τη σκοπιά των φορέων κοινωνικής δράσης. Ο Lockwood (1964), για παράδειγμα, έχει αρκετά πειστικά υποστη-

ρίξει ότι ο Parsons, επικεντρώνοντας την προσοχή του στις θεσμικές ασυμβατότητες (συστημική ενσωμάτωση ή «δύσμορφη» ενσωμάτωση), αγνόησε ότι η κοινωνική σύγκρουση (κοινωνική ενσωμάτωση) είναι ένας από τους σημαντικότερους μηχανισμούς κοινωνικού μετασχηματισμού. Από την άλλη μεριά, η εργασία του Marx, στο σύνολό της, προσφέρει ένα περισσότερο ισορροπημένο θεωρητικό πλαίσιο για τη μελέτη της κοινωνικής αλλαγής, επειδή συνδυάζει τις προσεγγίσεις και της κοινωνικής και της συστημικής ενσωμάτωσης. Ο Marx αναλύει τις καπιταλιστικές κοινωνίες τόσο από τη σκοπιά των θεσμικών ασυμβατοτήτων (π.χ. αυξανόμενη αντίφαση μεταξύ τεχνολογίας και θεσμών ιδιωτικής ιδιοκτησίας), όσο και από τη σκοπιά των συγκρούσεων των δρώντων προσώπων (π.χ. θέτει ερωτήματα σχετικά με την ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης, της οργάνωσης και της σύγκρουσης).

Στο συγκεκριμένο αυτό σημείο θα ήταν σημαντικό να επισημανθεί ότι, αν και η διάκριση συστημική/κοινωνική ενσωμάτωση (ή για να χρησιμοποιήσω την ορολογία του Giddens, στρατηγική συμπεριφορά/θεσμική ανάλυση) έχει αναλυτικό χαρακτήρα, αναφέρεται σε όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας, οι οποίες μπορεί να ποικίλλουν κατά τρόπο ανεξάρτητο. Αυτό σημαίνει ότι, οι διευρυνόμενες θεσμικές ασυμβατότητες δε συνεπιφέρουν αυτόματα κοινωνική σύγκρουση ή ορισμένου είδους στρατηγική συμπεριφορά. Οι περιστάσεις μπορεί κάλλιστα να είναι τέτοιες, που δεδομένες θεσμικές ασυμβατότητες να απολήγουν, σε επίπεδο φορέων δράσης, είτε σε επαναστατική, είτε σε μεταρρυθμιστική, ή σε «παθητική» συμπεριφορά. (Επανερχόμενοι στον Μαρξισμό, μόνο κατά τις πλέον χυδαίες και μηχανιστικές μορφές ιστορικού υλισμού οι θεσμικές δυσλειτουργίες οδηγούν, σχεδόν αυτόματα, σε επαναστατική σύγκρουση και σε κατάρρευση του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής).

Από τα πιο πάνω διαφαίνεται ότι η διάκριση μεταξύ θεσμών και δρώντων υποκειμένων (μεταξύ συστημικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης κατά τη διατύπωση του Lockwood, ή θεσμικής ανάλυσης, κατά τον Giddens, και ανάλυσης της στρατηγικής συμπεριφοράς) αποδεικνύεται χρήσιμη μόνο όταν κανείς αποδέχεται ότι τα δρώντα υποκείμενα μπορούν να αντιδρούν κατά μη τυποποιημένο, μη προκαθορισμένο τρόπο προς τους θεσμοθετημένους κανόνες και τις ενδεχόμενες ασυμβατότητές τους. Μ' άλλα λόγια, η διάκριση φαίνεται χρήσιμη, όταν θέτουμε ερωτήσεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο τα δρώντα υποκείμενα αντιλαμβάνονται τις θεσμικές ασυμβατότητες (στο μέτρο που τις αντι-

λαμβάνονται), και με το τί προτίθενται να πράξουν με βάση τις δικές τους αντιλήψεις. Ποιός, για παράδειγμα, έχει συνειδητοποιήσει αυτές τις ασυμβατότητες και με ποιό τρόπο, ποιός προσπαθεί να τις διατηρήσει και ποιός να τις διευθετήσει/υπερβεί κ.λπ. Κάτι τέτοιες ερωτήσεις, που αφορούν το υποκείμενο, είναι απόλυτα απαραίτητες για να κατανοήσουμε πώς η θεσμική ανάλυση έχει σχέση με μία ανάλυση που γίνεται με όρους στρατηγικής συμπεριφοράς, και μπορούν να τίθενται μόνο εφόσον κάποιος εισάγει την έννοια του «*παραδειγματικού*» *δουϊσμού*, όπου τα δρώντα πρόσωπα θεωρούνται ικανά να τηρούν αποστάσεις από τους θεσμοθετημένους κανόνες για θεωρητικούς και/ή για στρατηγικούς σκοπούς –για να υπερασπισθούν π.χ. ή να επιτεθούν/καταρρίψουν θεσμοθετημένους κανόνες και τις ποικιλοτρόπως αντιληπτές ασυμβατότητές τους.

Είναι ακριβώς στο συγκεκριμένο αυτό σημείο που η εννοιολογική κατηγορία της δυαδικότητας της δομής του Giddens, γεννά δυσκολίες. Γιατί, εάν κάποιος επιλέξει *αποκλειστικά* την προσέγγιση της δυαδικότητας υποκείμενο (φορέας δράσης)/αντικείμενο (θεσμοθετημένοι κανόνες), εάν ο μόνος τρόπος να συλλάβουμε τη σχέση μεταξύ υποκειμένου και δομής είναι θεωρώντας την τελευταία ως μέσον/αποτέλεσμα, τότε δομή και δρώντα πρόσωπα αναμιγνύονται, και *εξαλείφεται η δυνατότητα των δρώντων υποκειμένων να διατηρούν κάποιες αποστάσεις από κανόνες και πόρους με σκοπούς μετασχηματισμού ή συντήρησης*.

Μ' άλλα λόγια, η θεωρητική σύλληψη του Giddens για την δυαδικότητα της δομής αντιφάσκει και κατά συνέπεια θέτει σε κίνδυνο τη χρησιμότητα, αλλά όχι και πρωτότυπη του διάκριση μεταξύ θεσμικής ανάλυσης και προσέγγισης από τη σκοπιά της στρατηγικής συμπεριφοράς. Αυτός ακριβώς είναι και ο λόγος για τον οποίο η φιλοδοξία του να υπερβεί τη διαμάχη δράσης-δομής και να ενσωματώσει τη δομική και την ερμηνευτική κοινωνιολογία, τελικά δεν ολοκληρώνεται. Η αντίληψη για την δυαδικότητα της δομής, αντί να γεφυρώνει αποστάσεις, δημιουργεί ανυπερβλήτα εμπόδια για μία αποτελεσματική ενσωμάτωση προσεγγίσεων που υπογραμμίζουν τη στρατηγική συμπεριφορά με εκείνες που τονίζουν τη σημασία των θεσμών. Θεμελιώδης προϋπόθεση για μία τέτοια αποτελεσματική ενσωμάτωση είναι η νοηματοδότηση της σχέσης υποκείμενο/αντικείμενο ή φορέας δράσης/θεσμοθετημένος κανόνας με όρους τόσο δυαδικότητας όσο και *δουϊσμού* –θεωρώντας τα δρώντα πρόσωπα ως αναπόδραστα συνδεδεμένα με τους θεσμοθετημένους κανόνες, με την έννοια τόσο του «*δεδομένου*» (φυσικού), όσο και της στρατηγικής/αξιολογικής στάσης.

4. Θεωρία της ορθολογικής επιλογής: σε αναζήτηση μικρο-θεμελιακών βάσεων για την μακρο-κοινωνιολογία

Η θεωρία της ορθολογικής επιλογής, μία προσέγγιση που αποκτά σημαντική δημοτικότητα στις κοινωνικές επιστήμες των ημερών μας, μπορεί να εκληφθεί ως μία άλλη προσπάθεια εξεύρεσης μικρο-θεμελιακών βάσεων, και έτσι προσέγγισης μικρο- και μακρο-θεωρήσεων για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων. Στόχος της είναι να καταπολεμήσει αυτό το είδος της αόριστης θεωρητικολογίας, που είναι πάντα σε απόλυτη ετοιμότητα να χρησιμοποιήσει μακρο- έννοιες όπως κοινωνία, κοινωνική δομή, κρατικός μηχανισμός κ.ά., χωρίς να καταβάλλει καμμία πραγματική προσπάθεια να δείξει τον τρόπο με τον οποίο, αυτές οι έννοιες συνδέονται με υπαρκτά, αλληλοδρώντα υποκείμενα –με ζωντανούς ανθρώπινους οργανισμούς, ικανούς, μέσα σε ορισμένα πλαίσια, να κάνουν λογικές επιλογές ανάμεσα σε εναλλακτικές εκδοχές δράσης.

Η προσέγγιση αυτή κερδίζει συνεχώς έδαφος μεταξύ τόσο Μαρξιστών ή Μαρξιζόντων όσο και μη Μαρξιστών θεωρητικών (για παράδειγμα Elster 1985, Roemer 1986, Przewski 1986, Colen 1978, Olson 1965, Boudon 1987, Coleman 1990). Αμφότερες οι πλευρές, επιθυμούν καθαρά να δώσουν ένα τέλος στην τελεολογική ανάλυση, όπως την βλέπουμε στο λειτουργισμό του Parsons ή του Althusser, και να διαμορφώσουν ένα σύνολο γενικεύσεων οι οποίες θα εδράζονται σταθερά σε αλληλοδρώντα υποκείμενα, τα οποία επιδιώκουν ποικίλους στόχους με ορθολογικό, σε γενικές γραμμές, τρόπο π.χ. μεγιστοποιώντας την ικανοποίηση των προτιμήσεών τους¹⁸.

Επειδή ο χώρος δε μας επιτρέπει μία λεπτομερειακή ανάπτυξη αυτής της προσέγγισης, θα περιορισθώ στη συζήτηση ορισμένων μόνο από τους τρόπους με τους οποίους, οι θεωρητικοί της ορθολογικής επιλογής προσπαθούν να εγκαθιδρύσουν συσχετισμούς μεταξύ μικρο- και μακρο-επιπέδων ανάλυσης.

Ένας τυπικός τρόπος είναι ν' αρχίσει κανείς την ανάλυση με τα άτομα που λαμβάνουν αποφάσεις και τα οποία, σε μικροεπίπεδο, προσπαθούν να επιλέξουν μεταξύ εναλλακτικών λύσεων, ακολουθώντας ειδικά κριτήρια λογικής. Έτσι, είτε ασχολείται κανείς με το περίφημο «δίλημμα του φυλακισμένου» ή με τους μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς, η λογική είναι σε μεγάλο

βαθμό η ίδια: πρώτον, ιδεοτυπικά μικρομοντέλα συγκροτούνται από ορθολογικούς μηχανισμούς λήψεως αποφάσεων, και στη συνέχεια, μέσα από αθροιστικές διαδικασίες ή άλλους λογικο-επαγωγικούς τρόπους, τα φαινόμενα εξηγούνται σε ένα πιο συγκεκριμένο, μακροϊστορικό επίπεδο ανάλυσης.

Η κριτική που σταθερά ασκείται, σε σχέση με μία τέτοιου είδους ανάλυση, συνίσταται στο να επισημάνει κανείς ότι, στην πραγματική ζωή τα μικρο-δρώντα υποκείμενα δεν συμπεριφέρονται κατά τρόπο απόλυτα ορθολογικό, και ότι, γι' αυτό το λόγο, οι θεωρίες που προσπαθούν να εξηγήσουν μακροφαινόμενα με όρους ιδεοτυπικής, λογικής συμπεριφοράς των δρώντων υποκειμένων, είναι αναπόφευκτα ατελείς. Για παράδειγμα, η θεμελίωση μιας μακρο-οικονομικής θεωρίας σε υποθέσεις οι οποίες προέρχονται από ένα μοντέλο ατομικών καταναλωτών ή επιχειρηματιών του τύπου του *homo economicus* είναι απλά απώλεια χρόνου. Οποιαδήποτε εμπειρική ανάλυση της συμπεριφοράς των πραγματικών καταναλωτών ή επιχειρηματιών θα δείξει ότι δε λειτουργούν απόλυτα λογικά, και ότι υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός παραγόντων, που σχετικοποιούν ή καταστρέφουν τελείως την ικανότητά τους να δρουν ακόμα και με ένα μετρίως λογικό τρόπο.

Η απάντηση στην πιο πάνω κριτική από τους θεωρητικούς της ορθολογικής επιλογής είναι ότι έχουν πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι τα μοντέλα μιας μικρο-οικονομικής ορθολογικής δράσης είναι ιδεατοί τύποι, και ως τέτοιοι ποτέ δεν συναντώνται στις πραγματικές μακρο-κοινωνικές καταστάσεις¹⁹. Αλλά εκείνο το οποίο φαίνεται να είναι μια κατάφορη διαστρέβλωση της πραγματικότητας στο μικρο-επίπεδο, μπορεί να γίνει αποδεκτό όταν, με τη βοήθεια των ιδεοτυπικών μοντέλων, επιχειρήσει κανείς να θέσει ερωτήσεις ή να εξηγήσει φαινόμενα σ' ένα περισσότερο σύνθετο επίπεδο. Θεωρητικές υποθέσεις σχετικά με τον ορθολογισμό των καταναλωτών ή των επιχειρηματιών μπορεί να φαίνονται τελείως μη ρεαλιστικές στον κοινωνικό ψυχολόγο, ο οποίος μελετά την συμπεριφορά συγκεκριμένων επιχειρηματιών ή καταναλωτών, αλλά μπορεί να είναι εξαιρετικά χρήσιμες στον μακροοικονομολόγο, ο οποίος επιθυμεί να εξηγήσει γιατί, όταν το κράτος ανεβάξει τη φορολογία εταιριών, οι επιχειρηματίες τείνουν να αποεπενδύουν²⁰, ή γιατί, σε μια απόλυτα ανταγωνιστική αγορά, μια αύξηση στη ζήτηση ενός προϊόντος ανεβάξει την τιμή του και αντίστροφα²¹.

Το πιο πάνω επιχείρημα προς υπεράσπιση των ιδεοτυπικών μοντέλων ορθολογικής επιλογής μου φαίνεται πλήρως αποδεκτό, υπό ένα πολύ ουσιαστικό όρο. Ισχύει μόνο για *αθροιστικά*, παρά

για διαρθρωτικά/διαμορφωτικά, ιεραρχικά οργανωμένα σύνολα. Σε σχέση με τα πιο πάνω παραδείγματα, σε πολλές περιπτώσεις στην πράξη μια αύξηση στην φορολογία εταιριών θα ενίσχυε μάλλον, παρά θα ελάττωνε τις παραγωγικές επενδύσεις (για παράδειγμα, όπου υπάρχει πολύ ευνοϊκή διεθνής συγκυρία)²². Εκτός τούτου, μια αύξηση στη ζήτηση ενός προϊόντος δεν ανεβάζει αναγκαστικά την τιμή του, εάν ισχυρές οργανώσεις καταναλωτών πετύχουν να πείσουν την κυβέρνηση να επιβάλλει έλεγχο τιμών. Σ' αυτήν την περίπτωση η υπόθεση του ανταγωνισμού της αγοράς δεν επιτυγχάνεται, και είναι αδύνατον να προβλέψει κανείς τις διακυμάνσεις των τιμών, μέσω καθαρά λογικο-επαγωγικών λειτουργιών, που βασίζονται σε ιδεοτυπική συμπεριφορά των καταναλωτών ή των επιχειρηματιών. Εδώ η λογική της «πολυθρόνας» δεν επαρκεί, και η εξέταση αναδυόμενων διαμορφωτικών σχηματισμών, ή ιεραρχικών σχέσεων, ή αγώνων κοινωνικής ισχύος μεταξύ ανταγωνιζόμενων ομάδων, καθίσταται απαραίτητη. Οι θεωρητικοί της ορθολογικής επιλογής ισχυρίζονται ότι ένας άλλος τρόπος με τον οποίο οι ιδεοτυπικές κατασκευές τους είναι χρήσιμες είναι το ότι θέτουν ενδιαφέρουσες ερωτήσεις, κάθε φορά που το «ιδεατό» δε συμπίπτει με το «πραγματικό»: όποτε οι προβλέψεις, οι οποίες βασίζονται σε ιδεοτυπικές υποθέσεις δεν επαληθεύονται, χρειάζεται κανείς να αναζητήσει εκείνους τους παράγοντες που εξηγούν την ασυμφωνία. Από αυτήν την άποψη, η προσέγγιση της ορθολογικής επιλογής είναι χρήσιμη, ακόμα και στα μη αθροιστικά σύνολα, όταν παραπέμπει σε τάσεις μάλλον παρά σε ντετερμινιστικούς νόμους. Το γεγονός ότι στις πραγματικές καταστάσεις αυτές οι τάσεις μπορούν να εξουδετερωθούν από *αντι-τάσεις*, που δεν είναι ενσωματωμένες στο μοντέλο (π.χ. αγώνες κοινωνικής ισχύος μεταξύ ομάδων συμφερόντων που οδηγούν σε κρατική παρέμβαση) απλά σημαίνει ότι η λογικο-επαγωγική μεθοδολογία, στην οποία στηρίζεται η θεωρία της ορθολογικής επιλογής, πρέπει να συμπληρωθεί από μια περισσότερο «ιστορικο-γενετική» προσέγγιση, η οποία είναι ικανή να συλλάβει την ιδιαιτερότητα συγκεκριμένων θεσμικών πλαισίων. Η δυσκολία με αυτό το επιχείρημα, εντούτοις, έγκειται στο ότι *οι θεωρητικοί της ορθολογικής επιλογής απέτυχαν να μας δείξουν πώς οι δύο προσεγγίσεις μπορούν να έρθουν σε επαφή στο επίπεδο, είτε της θεωρίας, είτε της εμπειρικής ανάλυσης*.

Τέλος, σχεδόν παρόμοια επιχειρήματα ισχύουν όταν η προσέγγιση των θεωρητικών της ορθολογικής επιλογής εστιάζεται όχι σε μικρο-, αλλά σε μακρο-δρώντα υποκείμενα (συλλογικούς

φορείς δράσης). Στην προκειμένη περίπτωση, επειδή η έμφαση της προσέγγισης τίθεται στη δραστηριότητα των υποκειμένων για τη λήψη αποφάσεων, υπερτονίζεται η σημασία της δράσης των φορέων, σε βάρος των θεσμικών πλαισίων μέσα στα οποία λαμβάνονται αυτές οι αποφάσεις και διαδραματίζονται τα συγκεκριμένα «παιχνίδια». Αυτό μας οδηγεί αναπόφευκτα σε αποσπασματικές, ανιστορικές, υπερχρονικές γενικεύσεις, οι οποίες – όπως κάθε καθολική γενίκευση στις κοινωνικές επιστήμες– είναι είτε κοινότυπες, είτε μη πειστικές (με την έννοια ότι επαληθεύονται μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες δεν καθορίζονται ή δεν είναι δυνατόν να προσδιορισθούν από την θεωρία).

Όταν, αντίθετα οι θεωρητικοί της ορθολογικής επιλογής επιχειρούν να λάβουν σοβαρά υπόψη τους τα θεσμικά πλαίσια, τότε η προσέγγισή τους χάνει τα διακριτικά της χαρακτηριστικά γνωρίσματα: παύει πλέον να διαφέρει από άλλες, ιστορικά προσανατολισμένες αναλύσεις των μακρο-δρώντων υποκειμένων, οι οποίες είναι ευαίσθητες στην ιδέα ότι οι άνθρωποι πράγματι έχουν την τάση να δρουν λογικά, αλλά αναγνωρίζουν ότι ο «ορθολογισμός» έχει διάφορες μορφές σε διαφορετικές κοινωνίες, πολιτισμούς και ιστορικές εποχές (το έργο του Barrington Moore είναι ένα πολύ καλό παράδειγμα).

Κατά συνέπεια, το βασικό δίλημμα της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής όταν επικεντρώνεται στα μακρο-δρώντα υποκείμενα έγκειται *είτε* στην απόδοση υπερβολικής έμφασης στο γεγονός της κοινωνικής δράσης, σε βάρος των θεσμικών πλαισίων, *είτε* στην απώλεια του διακριτικού της περιγράμματος (προφίλ), όταν λαμβάνει σοβαρά υπόψη της το κοινωνικό-ιστορικό, θεσμικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο λειτουργούν τα άτομα που λαμβάνουν τις αποφάσεις.

5. Habermas: Η ενσωμάτωση του συστήματος και του βιόκοσμου

Σε αντίθεση με τους φιλοσόφους στους οποίους θα αναφερθώ στο επόμενο τμήμα, ο Habermas διαθέτει εκτενή γνώση των σημαντικότερων στοχαστών της κοινωνιολογικής παράδοσης, από τον Weber και Mead μέχρι τον Schutz και Parsons. Λόγω, όμως, του μεγάλου του ενδιαφέροντος για ευρύτερα φιλοσοφικά-επιστημολογικά ζητήματα, η συμβολή του σε σχέση με τα

ενοιολογικά εργαλεία, που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν στην ενσωμάτωση συστημάτων και φορέων δράσης, δεν είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακή.

Η προσπάθεια του Habermas με την θεωρία της επικοινωνιακής δράσης (1984, 1987) να ενσωματώσει την συστημική με την ερμηνευτική κοινωνιολογία, απέτυχε κυρίως επειδή αποδέχθηκε, αβασάνιστα, και χωρίς να τηρήσει κάποια κριτική στάση, το τετράπτυχο θεωρητικό σχήμα (AGIL) του Parsons, συνδέοντας δύο από τα Παρσονικά υποσυστήματα (της ενσωμάτωσης και της επίτευξης των στόχων) με το «*σύστημα*» και τα άλλα δύο (της προσαρμογής και της λανθάνουσας κατάστασης) με τον «*βιόκοσμο*». Μετά απ' αυτό, οι προσπάθειές του να επανορθώσει την υπερβολική συστημική έμφαση που έδωσε ο Parsons στη μέση και την τελική περίοδο του έργου του, συνίστανται σε απλά μηχανιστική μεταστροφή, η οποία συνεχίζει να αφήνει άλυτο το πρόβλημα που προέκυψε από την παράλειψη του Parsons ν' ασχοληθεί με τα μακρο-δρώντα υποκείμενα²³. Κάτω από αυτή την οπτική, η επικοινωνιακή θεωρία του Habermas είναι πολύ περισσότερο Παρσονική παρά Μαρξιστική.

Για παράδειγμα, όταν ο Habermas μιλά για αποικισμό του βιόκοσμου από το σύστημα στις σύγχρονες κοινωνίες (με τη διείσδυση του χρήματος και της πολιτικής δύναμης, μέσα στις σφαίρες της συγγένειας και της διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, σφαίρες όπου η επικοινωνιακή παρά η μηχανιστική λογική θα έπρεπε να επικρατούν), δε δείχνει ποτέ πώς αυτή η διαδικασία της «*τεχνικοποίησης*» ή του αποικισμού λαμβάνει χώρα. Όπως ο Parsons, έτσι και ο ίδιος δεν υποβάλλει ποτέ ερωτήσεις σχετικά με το υποκείμενο. Εκτός από αόριστες αναφορές σε «*νέα κοινωνικά κινήματα*», μας αφήνει τελείως στο σκοτάδι όσον αφορά τις ομάδες ή τα συμφέροντα που αντιστέκονται, και εκείνα που προωθούν αυτή τη διαδικασία. Ο Habermas δεν αναμιγνύεται σχεδόν καθόλου σε ερωτήσεις σχετικά με το πώς τα μακροδρώντα υποκείμενα ελέγχουν τα σημαντικότερα μέσα της οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής παραγωγής, ούτε με το πώς τελικά συμβάλλουν στην αποικιστική διαδικασία. Κατά συνέπεια, το έργο του προσφέρει μεγαλοφυείς περιγραφές, αλλά καμμία εξήγηση του μακρο-κοινωνικού μετασχηματισμού. Έτσι, η διαδικασία αποικισμού που συνεπάγεται τη διείσδυση του συστήματος στο βιόκοσμο, είναι μια έννοια τόσο αδιαφανής, όσο η αναφορά του Parsons σε «*θεμελιακές αξίες*», οι οποίες ελέγχουν τα πάντα μέσα από μια διαδικασία θεσμοποίησης και εσωτερικοποίησης.

Μία άλλη ατυχής πλευρά του ογκώδους έργου του Habermas,

είναι ένα είδος χαλαρότητας, η απουσία προσοχής στη θεωρητική σύλληψη θεμελιωδών εννοιολογικών εργαλείων. Με αυτές τις διαπιστώσεις, βέβαια, δεν σημαίνει ότι αρνείται κανείς το έργο του Habermas, το οποίο προκαλεί δέος με την ευρύτητα και την πολυμάθειά του. Εντούτοις, η υψηλή φιλοσοφική σύνθεση είναι ένα θέμα, και η περισσότερο πρακτική δουλειά συρραφής εννοιών για ειδικά προβλήματα, ένα τελείως άλλο. Κατά τη διαδικασία μετάβασης από το πρώτο στο δεύτερο, το δέος του ταπεινού πρακτικού μετατρέπεται σε δυσφορία, όταν βρεθεί αντιμέτωπος με τα πολυάριθμα κενά, τις αντιφάσεις και τις ασάφειες στις εννοιολογικές βάσεις του δημιουργήματος του Habermas. Από αυτήν την άποψη το συνολικό έργο του Habermas μοιάζει με ένα τεράστιο οικοδόμημα, το οποίο, από κάποια απόσταση φαντάζει εξαιρετικά επιβλητικό, αλλά από μια πλησιέστερη, λεπτομερειακή εξέταση αποδεικνύεται ακατοίκητο: τα πατώματα τρίζουν, οι πόρτες και τα παράθυρα δεν κλείνουν ποτέ, η σκεπή μπάζει νερά.

Αυτή η έλλειψη εννοιολογικής σαφήνειας και επιμελούς επιστημονικής δεξιότητας, διαφαίνεται όχι μόνο στον πρόχειρο τρόπο με τον οποίο ο Habermas δανείζεται έννοιες από άλλους θεωρητικούς (όπως το σχήμα AGIL του Parsons): είναι επίσης εμφανής και στη διαμόρφωση των κεντρικών αξόνων της δουλειάς του, όπως η διάκριση συστήματος και κοινωνικής ενσωμάτωσης²⁴, η έννοια της εργασίας και της αλληλόδρασης²⁵, η τριμερής διάκριση μεταξύ αντικειμενικού, κοινωνικού, και υποκειμενικού κόσμου²⁶. Αυτού του είδους η μετάπτωση από την μετρημένη και επιμελή δεξιότητα (όπως για παράδειγμα, εκείνη που συναντάμε στην ερευνητικά προσανατολισμένη θεωρητική σκέψη του Merton), στο φιλόδοξο φιλοσοφικό στοχασμό τύπου Habermas, γίνεται εντονότερη και προβληματικότερη στην παράδοση του μεταδομισμού.

ΜΕΡΟΣ Γ

Στα προηγούμενα μέρη αυτής της εργασίας εξετάστηκαν μερικοί από τους λόγους για τους οποίους η κοινωνιολογική θεωρία απέτυχε να υπερνικήσει τις σημαντικότερες αδυναμίες του Παρασονικού παραδείγματος και να δημιουργήσει περισσότερο αποτελεσματικούς δεσμούς μεταξύ μικρο- και μακρο-προσεγγίσεων, ή μεταξύ προσεγγίσεων που θέτουν πρωταρχική έμφαση στους φορείς δράσης και εκείνων που έχουν ως επίκεντρο τις θεσμικές

δομές. Η αποτυχία αυτή δημιούργησε ένα κενό μέσα στα πλαίσια της κοινωνιολογικής θεωρίας καθ'αυτής. Το κενό αυτό καλύφθηκε από μια έντονη τάση καταφυγής σε φιλοσοφικές προσεγγίσεις ή σε θεωρητικές εξελίξεις σε επιστήμες όπως η γλωσσολογία και η ψυχανάλυση.

Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις θεωρητικές προσεγγίσεις των κοινωνικών επιστημών, οι οποίες έχουν επηρεασθεί από τους προσανατολισμούς του μεταδομισμού/μεταμοντερνισμού. Στο χώρο αυτό, η αντίδραση στην κοινωνιολογική θεωρία είναι μάλλον ριζοσπαστική, με την έννοια ότι απορρίπτει όχι μόνο διακρίσεις του τύπου φορέας δράσης/δομή, ή μικρο-/μακρο-ανάλυση, αλλά επίσης και όλα τα συμβατικά «σύνορα» μεταξύ επιστημονικών κλάδων και υποκλάδων της κοινωνικής επιστήμης. Για να χρησιμοποιήσω και πάλι την ορολογία των εξελικτικών θεωριών, αν η εμφάνιση της κοινωνιολογικής θεωρίας, ως εξειδικευμένου επιστημονικού υποκλάδου, υποδεικνύει μία διαδικασία διαφοροποίησης στο επίπεδο της κοινωνικής γνώσης, οι νέες τάσεις στη θεωρία παραπέμπουν σε μία διαδικασία αποδιαφοροποίησης²⁷, μία συστηματική προσπάθεια να αποδυναμώσουν ή να καταργήσουν τα καθιερωμένα σύνορα μεταξύ φιλοσοφίας, γλωσσολογίας, ψυχανάλυσης και των διάφορων επιστημονικών κλάδων και υποκλάδων των κοινωνικών επιστημών.

6. Μεταδομισμός I: Michel Foucault

Η τάση προς αποδιαφοροποίηση είναι πολύ έντονη στο έργο του Foucault, το οποίο, όπως είναι ήδη γνωστό, είχε τεράστια επιρροή στο περιβάλλον των θεωρητικά προσανατολισμένων κοινωνιολόγων. Αυτό το οποίο θα ήθελα να υποστηρίξω με συντομία στο σημείο αυτό είναι ότι, ανεξάρτητα από τη συμβολή του Foucault στη φιλοσοφία, το έργο του –ακόμα και όπου αναφέρεται άμεσα σε κοινωνιολογικής υφής θέματα– δεν προσφέρει μεγάλη βοήθεια σε όσους ενδιαφέρονται για εννοιολογικά εργαλεία, με τα οποία θα μπορούσαν να μελετήσουν τις σύγχρονες κοινωνίες, την αναπαραγωγή ή τον μετασχηματισμό τους.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα την έννοια της εξουσίας. Παρά τη διατεινόμενη προτίμησή του για «εντοπισμένες»/επιμέρους μάλλον παρά για καθολικού τύπου θεωρίες, η εννοιολογική απόδοση της βιο-εξουσίας είναι εξαιρετικά πλατειά και υπεραπλουστευτική –αγνοεί κατά τον πιο υπεροπτικά αδιάφορο τρόπο, τόσο την πολυπλοκότητα των θεσμικών δομών, όσο και την ευρύτατη φι-

λογία, σχετικά με την εξουσία (ακόμα και την άμεσα σχετική με τα θέματα που τον ενδιαφέρουν).

Ο Foucault θεωρεί την εξουσία ως μία θεμελιώδη διάσταση κάθε ανθρώπινης σχέσης. Επικεντρώνει το ενδιαφέρον του όχι τόσο στο τι είναι εξουσία, αλλά στο *πώς λειτουργεί* στο ανθρώπινο σώμα ατομικά, καθώς και σε ολόκληρους πληθυσμούς. Ειδικότερα, η έννοια της βιο-εξουσίας, την οποία έχει επεξεργασθεί, εφιστά την προσοχή στις μικρο-τεχνολογίες της εξουσίας, οι οποίες όχι μόνο προκαθορίζουν ή κυριαρχούν, αλλά επίσης *συγκροτούν* υποκείμενα. Πράγματι, το κύριο μέλημα του Foucault δεν είναι η εκμετάλλευση ή η κυριαρχία, αλλά η χειραγώγηση/καθυπόταξη: η διακριτική υποδούλωση ή η αποξένωση του σύγχρονου εγώ, η οποία επέρχεται μέσα από μικρο-τεχνολογίες πειθαρχίας και επιτήρησης. Κατά τον Foucault, στη σύγχρονη εποχή, αυτού του είδους οι τεχνικές χειραγώγησης/καθυπόταξης έχουν μεταδοθεί στο κοινωνικό σώμα, μέσα από τους χώρους θεσμών επιτήρησης, όπως οι φυλακές και τα ψυχιατρεία. Κατά συνέπεια, ισχυρίζεται ο Foucault, εάν κάποιος επιθυμεί να συλλάβει την ιδιαιτερότητα της σύγχρονης εξουσίας, δε θα έπρεπε να αρχίσει από τη μακρο-ανάλυση των ελίτ ή του κράτους, αλλά από τις μυριάδες μικρο-τεχνολογίες, οι οποίες κατακλύζουν όλες τις σχισμές της κοινωνικής ζωής –διαμορφώνοντας καταστάσεις υποτέλειας και καθυποτάσσοντας τόσο μεμονωμένα άτομα, όσο και πληθυσμιακά σύνολα (Foucault 1977, 1980, 1991).

Αυτήν την απαισιόδοξη εικόνα της παγίδευσης του σύγχρονου εγώ, ο Foucault την επιβεβαιώνει με την κριτική που ασκεί στις ανθρωπιστικές επιστήμες, οι οποίες θεωρεί ότι συμβάλλουν σημαντικά στον καθολικό «εγκλωβισμό» του σύγχρονου ατόμου. Έτσι, η έννοια της δύναμης/γνώσης (power/knowledge) όχι μόνο τονίζει τις στενές και λαθυρινθώδεις διασυνδέσεις μεταξύ παιγνίων εξουσίας και «αλήθειας», αλλά εφιστά επίσης την προσοχή σε ορισμένα είδη γνώσης, όπου εκείνος ο οποίος «κατέχει» ένα γνωστικό αντικείμενο ταυτίζεται με το σημαντικότερο δημιουργό του. Οι ψυχαναλυτές, για παράδειγμα, διερευνούν τη σύγχρονη σεξουαλικότητα ως ένα αντικείμενο σπουδής, το οποίο βρίσκεται «εκεί έξω», αυθύπαρκτο και απεικονίζει τυπικότητες, τις οποίες η επιστήμη τους υποτίθεται ότι πρέπει να ανακαλύψει και να αποκρυπτογραφήσει. Αυτή η ουσιαστικιστική πλάνη συγκαλύπτει το γεγονός ότι οι ψυχαναλυτικές πρακτικές έχουν οι ίδιες συμβάλει σημαντικά στην κατασκευή του αντικειμένου μελέτης (π.χ. το σύγχρονο libido), καθώς επίσης και ότι οι υποκειμενικότητες δεν είναι προκατασκευασμένες οντότητες, των οποίων η εσώτερη

φύση ή η αλήθεια μπορεί να αποκαλυφθεί απ' τον αναλυτή μιά για πάντα· είναι επαναλαμβανόμενες κατασκευές ή επινοήσεις, που δεν έχουν συγκεκριμένο «κατασκευαστή» ή εφευρέτη. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, ο Foucault ισχυρίζεται ότι, αντίθετα προς ό,τι συνέβαινε με τους παλιούς αγώνες κατά της εκμετάλλευσης ή της πολιτικής κυριαρχίας, στους σύγχρονους αγώνες κατά της χειραγώγησης/καθυπόταξης είναι αδύνατον να προσδιορισθεί η ταυτότητα του «εχθρού».

Οι μικρο-τεχνολογίες πειθαρχίας/επιτήρησης, από τη στιγμή που μεταδίδονται στην κοινωνία ως σύνολο, δεν ελέγχονται «εκ των άνω», από ειδικές ελίτ. Η όλη διαδικασία καθυπόταξης λειτουργεί κατά ένα τελείως απρόσωπο, ακαθόριστο τρόπο. Είναι μια διαδικασία, η οποία, παρά τους συγκεκριμένους στόχους είναι «άνευ υποκειμένου» (Foucault 1970, 1972, 1977, 1979).

Νομίζω ότι από τα προηγούμενα γίνεται φανερό ότι η έννοια της εξουσίας που προτείνει ο Foucault, διαμορφώνεται κατά ένα τόσο αόριστο, καθολικό και «αποκλειστικό» τρόπο, ώστε ποτέ δε διευκρινίζεται πώς οι μικρο-διαδικασίες καθυπόταξης που εξετάζει, συνδέονται με άλλους τύπους εξουσίας, με το κράτος²⁸, ή με τον τύπο των μακρο-τεχνολογιών, τον οποίο για παράδειγμα μελέτησε ο Weber (όπως οι διοικητικοί μηχανισμοί, τα στρατιωτικά μέσα καταστροφής, οι τεχνικές μαζικής στρατολόγησης, φορολογίας κ.ά.). Ο μόνος υπαινιγμός για διασυνδέσεις μεταξύ μικρο-και μακρο-διάστασης που κάνει ο Foucault, είναι η εξαιρετικά αόριστη πρότασή του ότι η εξουσία θα έπρεπε να μελετηθεί από τη βάση προς τα επάνω μάλλον, παρά αντίστροφα. Αυτή η παρατήρηση, στην καλύτερη περίπτωση είναι κατά το ήμισυ αληθινή, και στη χειρότερη (επειδή ποτέ δεν ενδιαφέρθηκε να διευκρινήσει πώς μεταβαίνει κανείς από τους μικρο- στους μακρο-τρόπους ανάλυσης), οδηγεί στην αναγωγική ιδέα ότι οι μακρο-δομές εξουσίας μπορούν σχεδόν αυτόματα να προκύψουν από τη μελέτη των μικρο-τεχνολογιών δύναμης.

Έχοντας όλα αυτά υπόψη, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι, ακόμα και όταν ο Foucault εγκαταλείπει την αρχαιολογική ανάλυση των «σχηματισμών του λόγου» (όπου η έμφαση τίθεται λιγότερο στην αιτιώδη συνάφεια και περισσότερο στις συνθήκες ύπαρξης ορισμένων τύπων γνώσης), για να ακολουθήσει την γενεαλογική μελέτη του τρόπου με τον οποίο αλληλοσυνδέονται και αλληλομετασχηματίζονται οι πρακτικές του λόγου (*discursive practices*) και οι «εκτός λόγου» (*non-discursive practices*), αντιμετωπίζει μεγάλο πρόβλημα όταν φθάνει στο θέμα της κοινωνικής αιτιότητας. Η μη ενασχόλησή του με τους φορείς δράσης, ακόμα

και στα πλαίσια των γενεαλογικών μελετών του, τον οδηγεί σε αόριστα διαχυτικές ή τελεολογικές, κρυφο-λειτουργιστικές ερμηνείες της κοινωνικής αλλαγής.

Προκειμένου να εξηγήσει για παράδειγμα, την εξάπλωση των σύγχρονων τεχνολογιών πειθαρχίας από τα ψυχιατρεία και τις φυλακές στο κοινωνικό σύνολο, είτε προσφεύγει σε ακατέργαστους όρους όπως «τα συμφέροντα της αστικής τάξης», ή σε κάποια γενική διαδικασία διάχυσης, που λειτουργεί κατά τόσο μυστηριώδη τρόπο, όσο η συλλογική συνείδηση στον Durkheim, ή οι θεμελιακές κοινωνικές αξίες στον Parsons²⁹.

Έχοντας υπόψη τα πιο πάνω, πρέπει να παραδεχθούμε ότι, το αντι-ουσιαστικιστικό σχέδιο του Foucault για τις ανθρωπιστικές επιστήμες, είτε απέτυχε τελείως, είτε η επιτυχία του προϋποθέτει απαράδεκτα υψηλό τίμημα. Όσον αφορά την έννοια-κλειδί, που είναι η δύναμη/γνώση, η επεξεργασία της μέσα σε ένα «άνευ υποκειμένου» πλαίσιο οδηγεί (ειδικά στα πρώτα του έργα) σε μια εικόνα της σύγχρονης κοινωνίας, που μοιάζει με ένα τεράστιο κλουβί και διαθέτει πρακτικές πειθαρχίας/επιτήρησης, που εξασφαλίζουν μια *αρνητική ενότητα* καθολικής ανελευθερίας. Από αυτήν την άποψη, η σύγχρονη κοινωνία κατά τον Foucault είναι ο αντικατοπτρισμός της Παρσονικής πρότασης, σύμφωνα με την οποία το σύγχρονο κοινωνικό σύστημα απεικονίζει μια θετική ενότητα, που έχει επιτευχθεί μέσα από τη θεσμοποίηση και την εσωτερικοποίηση κεντρικών κοινωνικών αξιών. Πέρα από τις πραγματικές διαφορές, και οι δύο ερευνητές καταλήγουν σε μια ουσιαστικιστική θεώρηση της σύγχρονης κοινωνίας, την οποία παρομοιάζουν με ενιαίο ιστό διαδικασιών καθυπόταξης (Foucault) ή κοινωνικοποίησης (Parsons).

Θα μπορούσε βέβαια κανείς να ισχυρισθεί ότι ο Foucault στα τελευταία του έργα, αντίθετα από τον Parsons, απομακρύνεται από την προηγούμενη, παθητική περιγραφή των υποκειμένων. Πραγματικά, στο δεύτερο και τρίτο τόμο της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας*, διακρίνεται μια φανερή μετατόπιση: τα παιχνίδια της αλήθειας έχουν λιγότερη σχέση με πρακτικές χειραγώγησης και περισσότερο με διαδικασίες αυτομόρφωσης· τα υποκείμενα δε συγκροτούνται μόνο μέσα από τα συστήματα πειθαναγκασμού, αλλά εμφανίζονται ως αυτοσυγκροτούμενα μέσα από «πρακτικές ελευθερίας» (Bernauer και Rasmussen, 1988).

Αλλά και στο συγκεκριμένο αυτό σημείο, επειδή η δράση είναι περιθωριοποιημένη, ο Foucault δεν έχει κανένα τρόπο να δείξει πώς οι πρακτικές πειθαναγκασμού/καθυπόταξης και οι πρακτικές ελευθερίας ποικίλλουν ως προς τη σύνθετη διάρθρωσή τους από

τη μία θεσμική κατάσταση στην άλλη. Η απουσία κάθε εννοιολογικής αναφοράς στους φορείς δράσης, που θα μπορούσε να εγείρει ερωτήματα για το ποιός πράττει ή για το πώς οικονομικές, πολιτικές ή πολιτισμικές τεχνολογίες ελέγχονται κατά διαφορετικό τρόπο, σημαίνει ότι δεν υπάρχει κανένας τρόπος προσδιορισμού του *ειδικού βάρους* οποιασδήποτε πρακτικής (ανεξάρτητα αν πρόκειται για πρακτικές ελευθερίας ή ανελευθερίας): ή του τρόπου με τον οποίο, πρακτικές σε μικρο-επίπεδο (π.χ. στο αντίστοιχο ενός ειδικού ψυχιατρείου) συνδέονται με πρακτικές στο μακρο-επίπεδο (π.χ. πολιτικές σε σχέση με τα ψυχιατρεία που ασκεί μια συγκεκριμένη κυβέρνηση): ή του τρόπου, τέλος, με τον οποίο οι αντιπαλότητες μεταξύ ομάδων συμφερόντων μπορούν σκόπιμα ή τυχαία να επηρεάσουν την άρθρωση πρακτικών σε οποιοδήποτε ειδικό αναλυτικό επίπεδο.

7. Μεταδομισμός II: Πέρα από την διάκριση «πρακτικών λόγου» και «εκτός λόγου»

A. Καθώς τώρα περνάμε από τον Foucault στην παράδοση της μεταδομιστικής θεωρίας του Derrida, τα πράγματα γίνονται ακόμα πιο προβληματικά. Η κατά Foucault διάκριση μεταξύ πρακτικών «του λόγου» και «εκτός λόγου», και η προσπάθειά του, αν και προβληματική, να συνδέσει το λόγο με έναν αριθμό ποικίλων θεσμικών πλαισίων, προίκισε την ανάλυσή του με μεγάλο βαθμό ακρίβειας και διεισδυτικότητας: κάτι που απουσιάζει τελείως από τα γραπτά όσων κατηγορηματικά απορρίπτουν την διχοτόμηση «πρακτικών λόγου»/«εκτός λόγου», θεωρώντας την κοινωνία ως ατέρμονη αλυσίδα λόγων, κειμένων ή σημαινόντων.

Αυτή η συγχώνευση του λόγου ή της γλώσσας με την κοινωνία, συνδέεται, βέβαια, με την προσπάθεια του Derrida να εξωθήσει στο ακρότατο λογικό της όριο την ιδέα του Saussure, αναφορικά με την αυθαίρετη φύση του σημείου, ότι δηλαδή, η σημασία του διαμορφώνεται μέσα από γλωσσολογικές μάλλον δομές, παρά «κάθετα», με τη διασύνδεση των σημείων και των εμπειρικών τους αναφορών. Εάν κατά τον Saussure το κέντρο βάρους μετατοπίζεται από την εμπειρική αναφορά και το σημαινόμενο στο σημαίνον, σύμφωνα με τον Derrida αυτή η διαδικασία επιτείνεται σε βαθμό, που η εμπειρική αναφορά εξαφανίζεται τελείως. Η επίθεση του Derrida στις έννοιες της αναφοράς και της αντι-

προσωπευτικότητας, η έμφασή του στη διαφορά, στο ατέρμονο παιχνίδι των σημαινόντων, και στην εγγενή αστάθεια οποιασδήποτε σημασίας, είναι τόσο έντονη, ώστε τελικά τίποτα δεν υπάρχει *εκτός κειμένου*. Το μοναδικό περιεχόμενο συγκεκριμένων κειμένων είναι άλλα κείμενα – μια κατάσταση, όπου κυριαρχεί απόλυτα η «διακειμενικότητα» (Derrida 1976, Norris 1987, Dews 1987, Callinicos 1989).

Όταν μια τέτοια προσέγγιση δεν περιορίζεται σε ανάλυση λογοτεχνικών μόνο κειμένων, αλλά επεκτείνεται στην ανάλυση σύνθετων κοινωνιών και στους μετασχηματισμούς τους, τα αποτελέσματα είναι ακόμα λιγότερο ικανοποιητικά και από την κλασική προσπάθεια του Levi-Strauss, να εφαρμόσει μία γλωσσολογικής προέλευσης μεθοδολογία για την αποκάλυψη της γραμματικής και της σύνταξης, που κρύβονται πίσω από την συγγένεια και άλλους θεσμούς. Στην τελευταία τουλάχιστον περίπτωση, η «προσφυγή στον κώδικα» δεν υπήρξε καθολική. Ο Levi-Strauss είδε τη δομιστική του προσέγγιση περισσότερο ως συμπληρωματική, παρά ως υποκατάστατο άλλων προσεγγίσεων των κοινωνικών φαινομένων. Παρά το γεγονός ότι, δεν εξήγησε ποτέ ικανοποιητικά την φύση αυτής της επικουρικότητας, ήταν αρκετά σαφής ως προς τη θέση του ότι, μια δομιστική ανάλυση των μύθων ή των συστημάτων συγγενείας δεν απέκλειε μια κοινωνιολογική, ψυχολογική ή ιστορική ανάλυση αυτών των φαινομένων. Αυτού του είδους η περίσκεψη απουσιάζει παντελώς από τα κείμενα των μεταδομιστών, οι οποίοι ούτε κατά διάνοια σκέπτονται να συνδέσουν σημαίνοντα, κείμενα ή τον λόγο με τα κοινωνικά υποκείμενα δράσης και τους περίπλοκους ρόλους που διαδραματίζουν μέσα σε συγκεκριμένα κάθε φορά θεσμικά πλαίσια.

Στόχος μου εδώ δεν είναι να ασχοληθώ με τα πιο φιλοσοφικά/επιστημολογικά ζητήματα σχετικισμού και μηδενισμού στα οποία οδηγεί ο μεταμοντέρνος «αντι-αναφορισμός»³⁰: η πρόθεσή μου είναι απλά να εστιάσω την προσοχή μου στα προβλήματα που προκύπτουν από τις μεταμοντέρνες προσεγγίσεις, όταν κάποιος προσπαθήσει, στο επίπεδο της καθαρής κοινωνιολογικής θεωρίας, να συγκροτήσει εννοιολογικά εργαλεία ανάλυσης συγκεκριμένων κοινωνικο-ιστορικών εξελίξεων. Στο επίπεδο αυτό, τέτοιες προσεγγίσεις απολήγουν είτε σε *αναγωγισμό* είτε σε *επιλεκτισμό*. Στην πρώτη περίπτωση, ο ερευνητής καταλήγει σε εξαιρετικά επιπόλαιες εξηγήσεις σύνθετων μακρο-φαινομένων, χρησιμοποιώντας απλουστευτικές έννοιες που προέρχονται από τους χώρους της γλωσσολογίας ή της ψυχανάλυσης. Αυτές οι εξηγήσεις δε σέβονται ούτε την πολυπλοκότητα των θεσμικών ρυθμί-

σεων, ούτε το πλέγμα των παιγνίων που παίζουν τα δρώντα υποκείμενα σε διάφορα ιεραρχικά επίπεδα. Στην περίπτωση του επιλεκτισμού, λόγω της ανεπάρκειας του εννοιολογικού μηχανισμού των «σχηματισμών του λόγου», τα συμβατικά κοινωνιολογικά εργαλεία επανεισάγονται «από την πίσω πόρτα», χωρίς να καθορίζονται σαφώς οι συσχετισμοί μεταξύ τους.

B. Ας αναλογισθούμε, για παράδειγμα, την προσέγγιση των Laclau και Mouffe, η οποία έχει σαν κεντρικό προσανατολισμό τον «λόγο» (discourse), και προσπαθεί να ασχοληθεί με το σύγχρονο καπιταλισμό και τις σοσιαλιστικές στρατηγικές μετασχηματισμών του, χρησιμοποιώντας έννοιες που προέρχονται από την γλωσσολογία και την σημειωτική.

Απορρίπτοντας το διαχωρισμό δράσης/θεσμικών δομών, και θεωρώντας οποιαδήποτε αναφορά σε σταθερές θεσμικές δομές ως μία ουσιαστικιστική προσπάθεια να μετατρέψει συμβολικές κατασκευές σε πράγματα, οι πιο πάνω ερευνητές απεικονίζουν τον κοινωνικό κόσμο ως ατέρμονη αλυσίδα πρακτικών «λόγου», η σημασία των οποίων έγκειται σε ένα διαρκώς μεταλλασσόμενο παιχνίδι «διαφορών».

Το πώς αυτές οι πρακτικές του λόγου συνδέονται με τους αγώνες των δρώντων υποκειμένων, ή με μονιμότερες θεσμικές ρυθμίσεις δεν αναπτύσσεται ποτέ θεωρητικά. Η λογική κάτω από αυτήν τη μονοδιάστατη άποψη της κοινωνίας είναι ότι, από τη στιγμή που το «κοινωνικό» οικοδομείται μέσω του λόγου, και επειδή κάθε είδος λόγου είναι ευπαθές και εφήμερο, κάθε αναφορά σε λίγο ως πολύ σταθερές θεσμικές δομές, που διευκολύνουν αλλά και περιορίζουν τα υποκείμενα δράσης και τις πρακτικές τους, πρέπει αναπόφευκτα να οδηγεί στον ουσιαστικισμό³¹.

Παρά το γεγονός ότι οι Laclau και Mouffe απορρίπτουν κατηγορηματικά τον διαχωρισμό δράσης/δομής, τον επαναφέρουν στην ανάλυσή τους μέσα από τη διάκριση μεταξύ των «θέσεων του υποκειμένου» ή των θεσμικών συμπλεγμάτων από τη μία, και των «αρθρωτικών πρακτικών» από την άλλη (Laclau 1990: 222). Η μεταμοντέρνα τους, όμως, έμφαση στο «απο-κεντρωμένο» υποκείμενο δεν τους επιτρέπει να συνδέσουν πρακτικές με σχετικά αυτόνομους φορείς δράσης³². Κατά συνέπεια, δε διαθέτουν τα εννοιολογικά εργαλεία για ν' αναπτύξουν μια θεωρία περί υποκειμένων δράσης, ικανών να αποστασιοποιούνται από συγκεκριμένες θεσμικές ρυθμίσεις, έτσι ώστε να συλλαμβάνουν στρατηγικές συντήρησης ή μετασχηματισμού.

Αυτός ακριβώς είναι ο λόγος για τον οποίο, ο Laclau και ο Mouffe δεν μπορούν να θεωρήσουν ορισμένους θεσμούς ως εξαι-

ρετικά σταθερούς και άλλους, λιγότερο ανθεκτικούς στο χρόνο. Παρά το γεγονός ότι σε μια περισσότερο πρόσφατη εργασία του ο Laclau παραδέχεται ότι, «υπάρχουν μόνο σχετικοί βαθμοί θεσμοποίησης του κοινωνικού» (1990: 223), δεν έχει κανένα τρόπο να αποδείξει γιατί ορισμένες κοινωνικές ρυθμίσεις είναι εντονότερα θεσμοποιημένες από άλλες –γιατί, για παράδειγμα, το δικαίωμα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής είναι στις καπιταλιστικές κοινωνίες εντονότερα θεσμοποιημένο, από το δικαίωμα των γυναικών για ίσες αμοιβές εργασίας με τους άνδρες.

Για να μπορέσει να υπάρξει επαρκής εξήγηση στα προλεχθέντα, απαιτείται α) να συνδέσει κανείς αρθρωτικές πρακτικές με σχετικά αυτόνομους φορείς δράσης, των οποίων ο διαφοροποιημένος έλεγχος στα οικονομικά, πολιτικά και πολιτιστικά μέσα παραγωγής, εξηγεί μερικά ποιές θεσμικές ρυθμίσεις είναι σταθερές και ποιές όχι· β) να εξετάσει το διαχωρισμό μεταξύ υποκειμένων δράσης και θεσμικής δομής (ή μεταξύ πρακτικής και θέσης του υποκειμένου στον Laclau), όχι μόνο από την άποψη της δυαδικότητας, αλλά και του δυϊσμού (βλέπε πιο πάνω, τμήμα 3).

Με άλλα λόγια, μόνο όταν διατηρήσουμε την διάκριση φορείς δράσης/δομή, και τοποθετήσουμε τα δρώντα υποκείμενα αντί για ασώματους διαλόγους, στο κέντρο της ανάλυσης, θα είμαστε σε θέση να αξιολογήσουμε και να ερμηνεύσουμε ικανοποιητικά την διαφοροποιημένη σταθερότητα των θεσμικών δομών, καθώς επίσης και τον τρόπο με τον οποίο συγκροτούνται, αναπαράγονται και μετασχηματίζονται.

Εάν αγνοήσουμε την ισορροπία που πρέπει ν' αποδίδεται στη σχέση κοινωνικής δράσης και θεσμικών δομών, αυτό θα σημαίνει είτε ότι περιορίζουμε σύνθετες μακρο-θεσμικές δομές σε διυποκειμενικές συλλήψεις των μικρο-φορέων δράσης (όπως σε διάφορες ερμηνευτικές κοινωνιολογίες), είτε, όπως στον μεταδομισμό των Laclau και Mouffe, ότι απεικονίζουμε τους θεσμούς ως «στιγμιαία» δημιουργήματα πρακτικών του λόγου. Στην τελευταία περίπτωση, ο κοινωνικός κόσμος μετατρέπεται σε ομογενοποιημένο, μη ιεραρχικό, «επίπεδο» χώρο, ο οποίος συνίσταται από μια ατέρμονη αλυσίδα πρακτικών του λόγου, που είναι αδύνατον να ιεραρχηθούν ή να ερμηνευθούν σωστά.

Συμπερασματικά, ο θαυμασμός των Laclau και Mouffe για τις πρακτικές του λόγου, και η εκ μέρους τους απόρριψη της διάκρισης υποκείμενα δράσης/θεσμική δομή, τους εμποδίζει να τοποθετήσουν αυτές τις πρακτικές μέσα στο πλέγμα των κοινωνικών αγώνων και των θεσμικών πλαισίων των σύγχρονων, εξαιρετικά

διαφοροποιημένων κοινωνιών. Τέτοιου είδους αγώνες και πλαίσια δεν υπόκεινται εύκολα σε σοβαρή ανάλυση όταν τα μόνα διαθέσιμα βασικά εργαλεία είναι, είτε πάρα πολύ αφηρημένες φιλοσοφικές έννοιες, είτε η ιδέα των πρακτικών του λόγου και των παραγών τους, όπως οι σχηματισμοί λόγου, τα πεδία τέτοιων σχηματισμών κ.λπ. (Laclau και Mouffe, 1985: 111-13, 143-44). Το συγκεκριμένο φιλοσοφικό-γλωσσολογικό λεξιλόγιο, το οποίο σε γενικές γραμμές ταυτίζει την κοινωνία με το λόγο, δεν είναι σε θέση να εξηγήσει εξελίξεις σε συγκεκριμένες (υπαρκτές) καπιταλιστικές κοινωνίες.

Γι' αυτό δεν πρέπει να εκπλήσσει κανείς από το γεγονός ότι οι μεταδομικοί θεωρητικοί, με προσανατολισμό τους σχηματισμούς του λόγου, αποφεύγουν τη σφαιρική ανάλυση των κοινωνικών συνόλων και των μετασχηματισμών τους, περιορίζοντας τις εννοιολογικές τους δεξιότητες στην ανάλυση κειμένων, ιδεολογιών και παρόμοιων θεμάτων. Κατ' εξαίρεση οι Laclau και Mouffe πράγματι επιχειρούν, με πειραματικό έστω τρόπο, μια μακροανάλυση του σύγχρονου καπιταλισμού –με αποτέλεσμα να έρχονται αντιμέτωποι με το δίλημμα αναγωγισμός/επιλεκτισμός: όποτε προσπαθούν να παραμείνουν προσκολλημένοι στο δικό τους θεωρητικό πλαίσιο, η ανάλυσή τους γίνεται πολύ επιφανειακή και σχηματική, συγκαλύπτοντας τις εξαιρετικά πολυσύνθετες εκφάνσεις των θεσμικών δομών και τη διαφοροποίησή τους στο χώρο και το χρόνο. Όποτε πάλι, αντίθετα, επικεντρώνουν την προσοχή τους περισσότερο στην πολυπλοκότητα του αντικειμένου της μελέτης τους, παρά στις απλουστευτικές βεβαιότητες της μεθοδολογίας τους, καταφεύγουν στις παραδοσιακότερες Μαρξιστικές και Μαρξίζουσες έννοιες (όπως η εξέλιξη της απασχόλησης, η αστική κοινωνία, η εμπορευματοποίηση, η σώρευση του κεφαλαίου κ.λπ.)³³, τις οποίες όμως η θεωρητική τους ανάλυση έχει ήδη απορρίψει ως απότοκες του ουσιαστικισμού.

Γ. Το δίλημμα αναγωγισμός ή επιλεκτισμός εμφανίζεται επίσης πολύ καθαρά και στο έργο του Baudrillard. Στα πρώτα του κείμενα ο Baudrillard επιχειρήσει να διευρύνει και να συμπληρώσει τη Μαρξιστική ανάλυση του καπιταλισμού, μετατοπίζοντας την έμφαση από την παραγωγή στην κατανάλωση –έχοντας ως κύρια, αυθύπαρκτη θέση ότι το υποκείμενο που καταναλώνει μάλλον, παρά εκείνο που παράγει, αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση του σύγχρονου καπιταλισμού (1970, 1972). Εντούτοις, από τη στιγμή που η ανάλυση του Baudrillard σχετικά με την κατανάλωση και τα εμπορεύματα διαμορφώθηκε με βάση ένα λεξιλόγιο με

προέλευση το χώρο της σημειωτικής, η δική του «πολιτική οικονομία του σημείου», παρά το διατεινόμενο ολισμό της, δεν βρίσκεται σε λογική αλληλουχία με την Μαρξιστική θεωρία της καπιταλιστικής παραγωγής.

Αποτυγχάνει να συνδεθεί κατά τρόπο συγκροτημένο με το είδος των ζητημάτων που θέτει η Μαρξιστική οικονομική ανάλυση –δηλαδή, την εξέλιξη της απασχόλησης, την υπεραξία, τις δυνάμεις και σχέσεις παραγωγής, κ.λπ.³⁴ Με άλλα λόγια, το πρώιμο έργο του Baudrillard είναι *επιλεκτικό*, χωρίς να απορρίπτει ούτε να προσπαθεί να αναμορφώσει τη Μαρξιστική θεωρία της παραγωγής, κατά έναν τρόπο που θα του επέτρεπε την αποτελεσματική άρθρωση της τελευταίας με μια θεωρία της κατανάλωσης, διαμορφωμένη στη βάση της δομικής γλωσσολογίας. Αυτός ο εννοιολογικός δυϊσμός ξεπεράστηκε αργότερα, όταν ο Baudrillard απέρριψε τον Μαρξ *συνολικά*, και επιχείρησε να ερμηνεύσει τον ύστερο καπιταλισμό αναπτύσσοντας περαιτέρω το σημειολογικό φαντασιακό του λόγου και ενσωματώνοντας μέσα σ' αυτόν την έννοια της απομίμησης (*simulation*) και του ομοιώματος (*simulacrum*) (1981α, 1981β).

Σ' αυτό το στάδιο, σύμφωνα με τον Baudrillard, κώδικες ρυθμίζουν όχι μόνο την κατανάλωση αλλά και κάθε σφαίρα της κοινωνικής ζωής. Όλες οι κοινωνικές ρυθμίσεις θα έπρεπε να γίνουν κατανοητές ως ατέρμονο παιχνίδι σημείων, τα οποία είναι αυθύπαρκτα: δηλαδή διαθέτουν τη δική τους λογική ενώ οι διασυνδέσεις τους με οποιαδήποτε εμπειρική αναφορά είναι συχνά ανύπαρκτες.

Με τον Baudrillard, η μεταμοντέρνα τάση για αποδιαφοροποίηση εγγίζει το ακρότατό της όριο –αφού έχουν καταρριφθεί όλα τα «σύνορα» μεταξύ επιστημονικών κλάδων, καθώς και όλες οι συμβατικές διακρίσεις (δράση/θεσμική δομή, αντιπροσωπεύον/αντιπροσωπευόμενο, υποκείμενο/αντικείμενο), και έχουν αντικατασταθεί από μια φαντασμαγορία σημείων και ομοιωμάτων.

Αναπόφευκτα, αυτή η υποχώρηση από την πολυπλοκότητα της κοινωνιολογικής ανάλυσης στις απλουστεύσεις του κώδικα, οδηγεί σε ένα εξαιρετικά επιφανειακό αναγωγισμό, καθόλου ανόμοιο από τις εξηγήσεις των κοινωνικών φαινομένων κατά την προ Durkheim περίοδο, με βάση τις έννοιες του κλίματος, της γεωγραφίας, των ενστίκτων κ.λπ. Το γεγονός ότι, οι αναγωγιστικές θεωρίες των ημερών μας αντλούν τις μονιστικές τους έννοιες από τη γλωσσολογία ή την ψυχανάλυση δεν αποδυναμώνει, σε καμία περίπτωση, τον επιπόλαιο και αναγωγιστικό χαρακτήρα τους.

8. Το αδιέξοδο του μεταδομισμού

Το κύριο επιχείρημά μου στο σημείο αυτό είναι ότι η απάλειψη των «ορίων» μεταξύ κοινωνιολογικής θεωρίας και φιλοσοφίας ή γλωσσολογίας είχε ως αποτέλεσμα την παράλληλη εγκατάλειψη των κρίσιμων εκείνων ζητημάτων, τα οποία είχε ήδη θέσει ο λειτουργισμός του Parsons αλλά απέτυχε να τα επιλύσει. Όσον αφορά, ειδικότερα, τις μεταδομικές προσεγγίσεις που προαναφέραμε, μου φαίνεται ότι όλες τις διακατέχει μια θεμελιώδης αντίφαση. Από τη μία πλευρά, ο αντιφονταμενταλισμός τους τις οδηγεί στην απόρριψη κάθε υπερχρονικής, ολιστικής θεωρίας· από την άλλη μεριά, η αντίθεσή τους προς τη σκιαγράφηση οποιωνδήποτε ορίων μεταξύ επιστημονικών κλάδων και υποτομέων, καθώς και η απόρριψη βασικών διαχωρισμών όπως δράση/δομή, και μικρο-/μακρο- προσέγγιση, έχει ως συνέπεια οι τελευταίες να αδυνατούν να προσφέρουν το είδος εκείνο των ιστορικά επικεντρωμένων, μη καθολικών θεωριών, το οποίο η αντι-φονταμενταλιστική τους στάση απαιτεί.

Ο Foucault, για παράδειγμα, παρά την υποτιθέμενη προτίμησή του για «περιορισμένου πεδίου» θεωρίες και την επιφυλακτικότητά του, αποτυγχάνει θεαματικά να ακολουθήσει ακόμα και τις δικές του μεθοδολογικές προδιαγραφές. Ακριβώς επειδή αντιμετωπίζει με επιπόλαιο τρόπο τη φιλολογία που έχει άμεση σχέση με τα ενδιαφέροντά του, και επειδή τελικά αποτυγχάνει να συνδέσει την «δύναμη/γνώση», θεμελιώδη έννοια της θεωρίας του, με τα σχέδια και τους αγώνες των φορέων δράσης, καταλήγει σε γενικεύσεις που είναι τόσο κενές περιεχομένου και ολιστικές όσο εκείνες τις οποίες ο ίδιος απορρίπτει.

Αυτή η βασική αντίφαση μεταξύ της αντι-φονταμενταλιστικής προσέγγισης και της συγκρότησης κενών περιεχομένου γενικεύσεων, γίνεται περισσότερο έντονη στον τύπο εκείνο της μεταδομιστικής ανάλυσης, που απορρίπτει τον κατά Foucault διαχωρισμό μεταξύ σχηματισμών «του λόγου» και «εκτός λόγου», θεωρώντας τις σύνθετες κοινωνίες ως ατέρμονη αλυσίδα λόγων, κειμένων, ή σημαινόντων. Στο μέτρο που οι θεωρίες αυτές επιχειρούν να αναλύσουν οποιαδήποτε κοινωνικά φαινόμενα εκτός λογοτεχνικών κειμένων, καταλήγουν σε αναγωγικές ή επιλεκτικές εκτιμήσεις του κοινωνικού κόσμου.

Επιπλέον, η συνεχιζόμενη δημοτικότητά τους ανάμεσα στους θεωρητικά προσανατολισμένους κοινωνιολόγους (στον αγγλοσαξωνικό χώρο τουλάχιστον)³⁵, καθιστά κάθε συστηματική ή ολι-

στική θεωρία κατεξοχήν ύποπτη, και ενθαρρύνει μια σοφιστικίζουσα, μηδενιστική στάση, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε χαοτικές καταστάσεις, όπου τα πάντα «είναι αποδεκτά», και όπου το καθήκον για άσκηση κριτικής σε λανθασμένες θεωρίες και επεξεργασία καλύτερων απορρίπτεται ως αφελής και ουτοπική προσπάθεια.

Υπάρχει ένα βασικό επιχείρημα που μπορεί να προταθεί έναντι της εξεζητημένης αυτής θεωρητικής στάσης. Οσοδήποτε μεγαλεπήβολες και αν είναι οι νέες αντιλήψεις, τότε μόνο θα αποκτήσουν κάποια βαρύτητα μεταξύ των ερευνητικά προσανατολισμένων κοινωνιολόγων, όταν όχι απλά και μόνο θα καταστρέφουν, αλλά θα είναι και σε θέση να παράγουν εποικοδομητικές λύσεις σε προβλήματα της εμπειρικής έρευνας που εξακολουθούν να υπάρχουν.

Εάν ο αντι-ουσιαστικιστικός ζήλος των μεταδομιστών τους οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η συμβατική κοινωνιολογία στο σύνολό της είναι μια άσκηση πάνω στην «αντικειμενικοποίηση», τότε για να γίνουν πειστικοί θα πρέπει να εφεύρουν εννοιολογικά εργαλεία, με τα οποία οι μακρο-κοινωνιολόγοι θα είναι σε θέση να παράγουν καλύτερες, μη ουσιαστικιστικές θεωρίες για την κοινωνική σταθερότητα και αλλαγή.

Αν, για παράδειγμα, το ιστορικά προσανατολισμένο κοινωνιολογικό έργο του Barrington Moore, ή το κοινωνιολογικά προσανατολισμένο ιστορικό έργο του F. Braudel, είναι πράγματι, σε τέτοια έκταση κατάστικτο από εσφαλμένες επιστημολογικές ή οντολογικές θεωρητικές υποθέσεις, τότε δεν αρκεί να το απορρίψουμε έτσι άμεσα. Εκείνο, το οποίο θα ήταν πραγματικά πειστικό είναι να καταδείξουμε *συγκεκριμένα* τον τρόπο με τον οποίο, ένα καταλληλότερο εννοιολογικό πλαίσιο μπορεί να προσφέρει καλύτερες εξηγήσεις για τους ποικίλους δρόμους που οδηγούν στη δικτατορία ή στη δημοκρατία, από εκείνους που διερεύνησε ο Moore, ή για το μακροχρόνιο μετασχηματισμό των κοινωνιών της Μεσογείου, που μελέτησε ο Braudel. *Από όσα γνωρίζω, δεν έχει υπάρξει αντίστοιχη συγκεκριμένη παρουσίαση μέχρι σήμερα* – γεγονός το οποίο περιορίζει όλες τις συζητήσεις για επαναστατικές ανακαλύψεις και για υπέρβαση της μακρο-κοινωνιολογίας σε απλά «λόγια του αέρα»³⁶.

Συμπέρασμα

Στο παρόν δοκίμιο υποστήριξα ότι η μεταπολεμική εμφάνιση

της κοινωνιολογικής θεωρίας ως ξεχωριστού επιστημονικού υποτομέα, ήταν αναπόφευκτο καθώς και επιθυμητό αποτέλεσμα του διαρκώς αυξανόμενου καταμερισμού εργασίας μέσα στο χώρο της κοινωνιολογίας. Η κοινωνιολογική θεωρία, όπως διαμορφώθηκε στις αρχές της μεταπολεμικής περιόδου, από τα κείμενα του Parsons και των πολυάριθμων μαθητών του, δεν επέδειξε την ενότητα θεωρίας και εμπειρικής έρευνας, που ήταν το χαρακτηριστικό γνώρισμα της κλασικής κοινωνιολογίας.

Ούτε όμως από την άλλη πλευρά, ύψωσε απρόσβλητα τείχη μεταξύ θεωρίας και έρευνας, αφού ο κύριος στόχος της ήταν η επεξεργασία εννοιολογικών εργαλείων, τα οποία είχαν ως προορισμό να διευκολύνουν και να προλειάνουν το έδαφος για την εμπειρική διερεύνηση περιοχών, όπου εντοπίζονταν τα ουσιαστικά προβλήματα. Αυτή η στενή σχέση μεταξύ θεωρίας και έρευνας είναι εμφανής στη σημαντική ποσότητα εμπειρικών ερευνών που ενέπνευσε ο Παρσονικός λειτουργισμός.

Η θεωρία του Parsons, ωστόσο, στην εναγώνια προσπάθειά της να προσφέρει ένα καθολικό εννοιολογικό πλαίσιο για τη μελέτη των πολιτιστικών, κοινωνικών, καθώς και των συστημάτων της προσωπικότητας, έδωσε υπερβολική έμφαση στη «συστημικότητα», σε βάρος του ρόλου των φορέων δράσης, τόσο στο μικρο- όσο και στο μακρο-επίπεδο ανάλυσης. Αυτό το θεμελιώδες λάθος ξεπεράστηκε εν μέρει στο μικρο-επίπεδο ανάλυσης από την θεαματική εξέλιξη ποικίλων ερμηνευτικών κοινωνιολογιών. Οι τελευταίες, όμως, ταυτίζοντας τη δράση/αλληλόδραση με το μικρο-επίπεδο, δεν στάθηκαν ικανές να συνδέσουν αποτελεσματικά τις μικρο- με τις μακρο-προσεγγίσεις, και να ασχοληθούν ικανοποιητικά με τα μακρο-δρώντα υποκείμενα, τη σημασία των οποίων υποτίμησε η Παρσονική προσέγγιση. Αυτή η μονομέρεια –η οποία οδήγησε σε συστηματική μη ενασχόληση με τις κοινωνικές ιεραρχίες και σε μια διαρκώς διευρυνόμενη ρήξη μεταξύ μικρο και μακρο-κοινωνιολογίας– δεν επανορθώθηκε από σχετικές εξελίξεις εκτός του χώρου της ερμηνευτικής μικρο-κοινωνιολογίας, όπως η θεωρία της δομοποίησης, η θεωρία της επικοινωνιακής δράσης, ή η ανάλυση της ορθολογικής επιλογής. Έτσι, ούτε η προσπάθεια του Giddens να ενσωματώσει την ερμηνευτική, δομική και δομιστική κοινωνιολογία, ούτε η σύνθεση του βιόκοσμου με το σύστημα την οποία επιχείρησε ο Habermas, ούτε τέλος η φιλοδοξία των θεωρητικών της ορθολογικής επιλογής να θέσουν τα μικρο-θεμέλια των μακρο-κοινωνιολογικών κατασκευών, υπήρξαν επιτυχείς.

Η κατ' εξακολούθηση αποτυχία να συνδεθεί η μικρο- με τη

μακρο-ανάλυση, καθώς και η δράση με τη θεσμική δομή στη μετα-Παρσονική κοινωνιολογική θεωρία, είχε ως αποτέλεσμα να χάσει η τελευταία την κεκτημένη της ταχύτητα, ενώ οι θεωρητικά προσανατολισμένοι κοινωνιολόγοι σήμερα στρέφουν τις κύριες δραστηριότητές τους προς επιστημολογικά ζητήματα, σε συζητήσεις στα πλαίσια επιστημών όπως η γλωσσολογία, η σημειωτική, ή η ψυχανάλυση. Αυτή η μετατόπιση του επίκεντρου μελέτης από κοινωνιολογικά/θεωρητικά σε φιλοσοφικά, γλωσσολογικά/ψυχαναλυτικά ζητήματα, αποδυνάμωσε τους δεσμούς μεταξύ θεωρίας και εμπειρικής έρευνας.

Η υπανάπτυξη ή στασιμότητα της καθαρής κοινωνιολογικής θεωρίας καταδεικνύει ότι δεν κατέστη δυνατό να «μεταφρασθούν» αποτελεσματικά οι ιδέες που προέρχονταν από το χώρο της φιλοσοφίας, ή από θεωρητικές εξελίξεις σε παραπλήσιους επιστημονικούς κλάδους, σε εννοιολογικά εργαλεία τα οποία περισσότερο θα διευκόλυναν, παρά θα παρακώλυαν το έργο της εμπειρικής έρευνας γύρω από τη συγκρότηση, αναπαραγωγή και το μετασχηματισμό των κοινωνικών συστημάτων.

Αυτό, τελικά, οδήγησε σε μια κατάσταση όπου ο εγγενής πλουραλισμός του κοινωνιολογικού παραδείγματος εκφυλίστηκε σε άναρχη κακοφωνία, σε πλήρη έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ αντιμαχόμενων θεωρητικών σχολών· οδήγησε επίσης σε μια μεταμοντέρνα κατάργηση των συνόρων μεταξύ διαφόρων γνωστικών πεδίων και προς ένα άνοιγμα, όπου όλοι και όλα «είναι αποδεκτά», και όπου η ανάλυση των κοινωνιών μέσα από ποικίλλες αναγωγικές, ερμηνευτικές αναφορές έχει υποχωρήσει στα επίπεδα της προ του Durkheim εποχής.

Ο μόνος τρόπος εξόδου από αυτή τη κατάσταση είναι η επαναφορά στο επίκεντρο των θεωρητικών μας ενασχολήσεων μερικών από τις διανοητικές δεξιότητες που ανέπτυξε η πρώτη γενιά των μεταπολεμικών κοινωνιολόγων.

Μια τέτοια στάση θα βοηθούσε ειδικότερα στην υποχρέωση που έχουμε άμεσα για να αντιμετωπίσουμε μάλλον, παρά να αγνοήσουμε ή να χαρακτηρίσουμε ως ανύπαρκτα³⁷, ζητήματα που αναφέρονται στο διαχωρισμό φορέων δράσης/θεσμικής δομής και στη μικρο- και μακρο-διάσταση –θέματα τα οποία η κοινωνιολογία του Parsons έθεσε χωρίς να μπορέσει να τα επιλύσει.

Εκείνο που θα διευκόλυνε το παρόν εγχείρημα είναι, από τη μια πλευρά, μια στάση η οποία –αντίθετα προς το μεταμοντερνισμό– θα σεβόταν την αυτόνομη λογική της κοινωνιολογικής θεωρίας και τη δημιουργία πάνω σε αυτή τη βάση «γεφυρών» μεταξύ συγγενών πεδίων και υποτομέων γνώσης· ενώ, από την άλλη

πλευρά, –αντίθετα προς το μοντερνισμό– θα αντιτασσόταν σταθερά σε κάθε προσπάθεια προσανατολισμού της κοινωνιολογίας προς τον θεωρητικό φονταμενταλισμό (όπως η ατέρμονη αναζήτηση των επιστημολογικών/οντολογικών θεμελίων του κοινωνικού, η κατασκευή ουσιαστικιστικών/ολιστικών γενικεύσεων ή οι δημιουργίες μεγαλεπήβολων εννοιολογικών σχημάτων³⁸, που διεκδικούν μια οριστική, καθολική ενσωμάτωση των επιστημονικών κλάδων ή παραδειγμάτων των κοινωνικών επιστημών).

Σημειώσεις

1. Το παρόν δοκίμιο βασίζεται στο βιβλίο μου *Sociological Theory: What went wrong*, το οποίο πρόκειται να εκδοθεί από τον εκδ. οίκο Routledge το 1993.

2. Λόγω των περιορισμών που επιβάλλει ο χώρος και το είδος της προσπάθειας που επιχειρούμε εδώ, δε θα αναφερθώ σε θεωρητικούς (όπως οι J. Alexander, P. Bourdieu, N. Luhmann) το έργο των οποίων, αν και σημαντικό, δε σχετίζεται άμεσα με εκείνα που προσωπικά θεωρώ ως τα σπουδαιότερα διλήμματα, με τα οποία βρίσκεται αντιμέτωπη η κοινωνιολογική θεωρία σήμερα.

3. Για μία κριτική αυτού του είδους βλέπε Mills (1959).

4. Για μία πρόσφατη εξέλιξη αυτής της κριτικής, βλέπε Turner (1990)· επίσης βλ. Habermas (1987).

5. Αυτό θέβαια δε σημαίνει ότι, ο Parsons και όσοι επηρεάστηκαν από αυτόν, ουδέποτε στις εμπειρικές τους εργασίες αναφέρθηκαν σε μακρο-δρώντα υποκείμενα. Απλά σημαίνει ότι, όποτε το κάνουν, αυτό συμβαίνει παρά το θεωρητικό τους πλαίσιο και όχι εξαιτίας του. Κατά συνέπεια, η μεταχείριση που επιφυλάσσουν σε μακρο-υποκείμενα δράσης όπως, ταξικές οργανώσεις, κοινωνικά κινήματα και άλλα παρόμοια, τείνει να είναι κατά περίπτωση (*ad hoc*), επιφανειακή, και αποκομμένη από τα σημαντικότερα θέματα των αναλύσεών τους.

Για μία τυπική εργασία που απεικονίζει με σαφή τρόπο τις σπουδαιότερες αδυναμίες του δομικού λειτουργισμού σε επίπεδο μακρο-δρώντων υποκειμένων, βλέπε N. Smelser (1960). Για μία προσέγγιση του ίδιου θέματος, η οποία, λόγω της υπερβολικής της έμφασης στους φορείς δράσης, καταλήγει στο άλλο άκρο, βλέπε E.P. Thompson (1963). Τέλος, ο Anderson (1980) προσπαθεί να πετύχει μία ισορροπία μεταξύ της συστημικά προσανατολισμένης προσέγγισης και της αντίστοιχης, από τη σκοπιά των φορέων δράσης.

Οι νεο-λειτουργιστές προσπάθησαν να εισάγουν στον Παρσονικό λειτουργισμό και εξελικτισμό μία διάσταση τυπικά βολонταριστικής, συλλογικής δράσης –αλλά, στην έκταση που αποδέχονται, αντί να αλλάζουν ριζικά το θεωρητικό σχήμα του Parsons (AGIL), η συνάρθρωση μεταξύ της ανάλυσης των θεσμικών δομών και των συλλογικών δρώντων υποκειμένων παρα-

μένει *ad hoc*. Για παράδειγμα, ο P. Colomy (1985) προσπαθεί να συνδέσει διαδικασίες άνισης διαφοροποίησης με τους αγώνες και τις στρατηγικές διαφόρων ομάδων να προκαλέσουν ή να αντισταθούν στη θεσμική διαφοροποίηση. Αλλά οι ακριβείς διασυνδέσεις μεταξύ θεσμικής δυσαρμονίας και συλλογικού αγώνα παραμένουν ακαθόριστες. Για μία λεπτομερέστερη συζήτηση σχετικά με τις εννοιολογικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει η κοινωνιολογία του Parsons στην προσπάθεια να συνδέσει τη θεσμική ανάλυση με τη στρατηγική συμπεριφορά, και για μία συγκριτική αντιπαράθεση με το Μαρξισμό στο συγκεκριμένο θέμα, βλέπε Μουζέλης (1990: 23-26).

6. Εάν κανείς συνεχίσει να χρησιμοποιεί τον εξελικτιστικό όρο της διαφοροποίησης, μπορεί να προβληθεί το επιχείρημα ότι, ενώ σύμφωνα με το λειτουργισμό του Parsons η διαφοροποίηση μεταξύ θεωρητικότερων και εμπειρικά προσανατολισμένων κλάδων της συγκεκριμένης επιστήμης συνοδευόταν από μηχανισμούς *ενσωμάτωσης*, στην περίπτωση της «φιλοσοφίζουσας» κοινωνικής θεωρίας ισχύει η αποδιαφοροποίηση –σημαντικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της μεταμοντέρνας σκέψης. Βλέπε Lash (1990).

7. Η συστηματική υποβάθμιση των δρώντων υποκειμένων οδηγεί, στο επίπεδο της μακρο-κοινωνιολογίας, είτε σε αντικειμενοποίηση των θεσμικών δομών (μία ανισορροπία *συστήματος/δράσης*), είτε σε αναγωγή τους σε άθροισμα μικρο-αλληλοδράσεων (μία ανισορροπία *δράσης/συστήματος*). Για μία εκτενή συζήτηση του συγκεκριμένου προβλήματος, βλέπε Μουζέλης (1991, κεφ. 6).

8. Για θεωρητική επεξεργασία των εννοιολογικών προσδιορισμών των πολιτικών και πολιτιστικών μέσων παραγωγής, βλέπε Μουζέλης (1990).

9. Για ένα πρόσφατο παράδειγμα αυτής της τοποθέτησης, βλέπε τους διαλόγους μεταξύ των Rawls (1987, 1988) και Fuchs (1988, 1989). Για μία κριτική των θέσεών τους, βλ. Μουζέλης (1991b).

10. Αυτός ο παραπλανητικός διαχωρισμός μεταξύ θεσμικών δομών και μικρο-αλληλοδράσεων παραβλέπει όχι μόνο το γεγονός ότι οι διαπροσωπικές αλληλοδράσεις μπορούν να είναι ταυτόχρονα και μακρο-, αλλά και το ότι κάποιες θεσμικές δομές μπορεί να έχουν μικρο-διάσταση. Σκεφθείτε, για παράδειγμα, τη θεσμική διάρθρωση ενός συγκεκριμένου χωριού. Αν αυτό το επιμέρους κοινωνικό σύστημα έχει κάποιες θεσμοθετημένες ειδικά γι' αυτό πρακτικές (ίσως ορισμένες γαμήλιες ή νεκρώσιμες τελετές που δεν συναντώνται πουθενά αλλού, και ως εκ τούτου δεν είναι ευρέως εξαπλωμένες στο χώρο), αυτές οι τελετουργίες μπορούν καθόλα νόμιμα να θεωρηθούν ως *μικρο-θεσμικές*.

11. Για να δώσω ένα εντυπωσιακό παράδειγμα: σε έναν τόμο που συγκέντρωσε τα σημαντικότερα κείμενα που αφορούν το διάλογο σχετικά με τον μεθοδολογικό ατομικισμό έναντι του ολισμού, ο όρος της κοινωνικής ιεραρχίας δεν εμφανίζεται καθόλου στον πίνακα περιεχομένων. Βλέπε Ο' Neill (1973).

12. Σύμφωνα με τον Piaget (1950: 210) υπάρχουν δύο τύποι κοινωνικών συνόλων. Το ένα σχηματίζεται από το άθροισμα διακριτικών αλληλοδράσεων. Το άλλο «δεν αντιπροσωπεύει πλέον το αλγεβρικό σύνολο αυτών των αλληλοδράσεων, αλλά μία ολόκληρη δομή, ανάλογη προς το ψυχολογικό *gestalt*» (δική μου μετάφραση). Βλέπε επίσης Kitchener (1985).

13. Ένας άλλος τρόπος στήριξης της θεμελιώδους διάκρισης μεταξύ συστημικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης είναι ο εξής: η συστημική ενσωμάτωση, που αναφέρεται στις σχέσεις μεταξύ θεσμών, μοιάζει πολύ με την *langue* της γλωσσολογίας. Δηλαδή, αναφέρεται σ' ένα δυνάμει σύστημα κανόνων, στο παραδειγματικό επίπεδο· ενώ η κοινωνική ενσωμάτωση, που αναφέρεται στις σχέσεις μεταξύ δρώντων υποκειμένων, μοιάζει με την *parole*. Δηλαδή, αναφέρεται στους μηχανισμούς που οδηγούν στην υλοποίηση των κανόνων από τα δρώντα υποκείμενα σ' ένα συγκεκριμένο τόπο και χρόνο.

14. Έτσι λοιπόν, εάν θελήσουμε, για παράδειγμα, να κατανοήσουμε τη συγκρότηση, αναπαραγωγή ή τον μετασχηματισμό ενός ολόκληρου πολιτικού καθεστώτος θα έπρεπε να ξεκινήσουμε με τα μακρο-δρώντα υποκείμενα (πολιτικά κόμματα, συνδικαλιστικές οργανώσεις και άλλες ομάδες πίεσης, πολιτικοί μεγα-πρωταγωνιστές κ.λπ.), των οποίων η πλεονεκτική πρόσβαση στο σύνολο των μέσων κυριαρχίας και χειραγώγησής τους παρέχει την δυνατότητα να συμβάλλουν σημαντικά στη συγκρότηση της πολιτείας. Αυτό απλά σημαίνει ότι, οι εξηγήσεις θα είναι αποτελεσματικότερες και η παροχή μικρο-θεμελιώσεων περισσότερο επιτυχής, αν ξεκινήσει κανείς διερευνώντας τη διαλεκτική σχέση μεταξύ μακρο-θεσμών και μακρο-δρώντων υποκειμένων, πριν καν αρχίσει να κινείται «προς τα κάτω».

15. Η έννοια της «φυσικής/εκτελεστικής» στάσης σε αντίθεση με την θεωρητική ή «υποθετική/διανοητική» χρησιμοποιείται από τον Habermas (1984: 122-23).

16. Για μία εκτενέστερη συζήτηση γύρω από τις έννοιες της διαδικότητας και του δυϊσμού σε παραδειγματικό και συνταγματικό επίπεδο, βλέπε Μουζέλης (1989).

17. Ο Giddens χρησιμοποιεί τους όρους κοινωνική και συστημική ενσωμάτωση με διαφορετικό τρόπο από ότι ο Lockwood. Για μία κριτική της χρήσης του συγκεκριμένου όρου, βλέπε Μουζέλης (1989).

18. Η έννοια της λογικής έχει διάφορες σημασίες. Στην περίπτωση της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής συνήθως υποδηλώνει ότι τα δρώντα υποκείμενα είναι λογικά με την υλιστική του όρου έννοια: δηλαδή ότι είναι φύσει ιδιοτελή και ότι επιλέγουν, μεταξύ διάφορων διαθέσιμων μέσων, εκείνα τα οποία είναι προσφορότερα για την υλοποίηση των επιλεγέντων στόχων τους. Βλέπε Hindess (1988: 1 και 29).

19. Βλέπε, για παράδειγμα, Elster (1986: εισαγωγή).

20. Για περαιτέρω ανάπτυξη αυτού του επιχειρήματος, βλέπε Przewski (1986: κεφάλαια 4 και 5).

21. Αυτό, βέβαια, είναι το είδος της λογικής το οποίο βρίσκεται στη βάση του μεγαλύτερου μέρους της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας.

22. Σ' αυτό το σημείο βλέπε King και Wickham-Jones (1990).

23. Για μία κριτική σε όλα αυτά τα σημεία, βλέπε Μουζέλης (1991α, Παράρτημα II).

24. Ορίζοντας την κοινωνική και συστημική ενσωμάτωση, για παράδειγμα, ο Habermas συγχωνεύει δύο έννοιες οι οποίες είναι ανήσυχα ομόκλινες. Από τη μία πλευρά, ακολουθώντας το διαχωρισμό του Lockwood, ο Habermas ορίζει την κοινωνική ενσωμάτωση με τους όρους της «εσωτερικεύ-

ουσας» οπτικής του συμμετέχοντος, και τη συστημική ενσωμάτωση με τους όρους της «εξωτερικεύουσας» οπτικής του παρατηρητή, που θεωρεί την κοινωνία ως «ένα σύστημα δράσεων στο οποίο η έλλειψη δράσης έχει λειτουργική σημασία αντίστοιχη προς τη συμβολή της στη διατήρηση του συστήματος» (1987: 117).

Παράλληλα, ο Habermas συνδέει (με λιγότερο μεθοδολογικό και περισσότερο ουσιαστικό τρόπο) την κοινωνική ενσωμάτωση με «συναίνεση που εξασφαλίζεται τυπικά/κανονιστικά και επιτυγχάνεται με επικοινωνιακό τρόπο», και την συστημική ενσωμάτωση με συναίνεση που βασίζεται σε πειθαναγκαστικούς μηχανισμούς (1987: 117).

Τώρα, η εμφανής αντίφαση στο συγκεκριμένο σημείο είναι ότι, μία εσωτερικίζουσα οπτική του συμμετέχοντος προσώπου μπορεί κάλλιστα να συνυπάρχει τόσο με πειθαναγκαστικούς, όσο και με μη πειθαναγκαστικούς/επικοινωνιακούς τύπους ενσωμάτωσης. Κατά συνέπεια, η συγχώνευση της διάκρισης μεταξύ εσωτερικεύουσας/εξωτερικεύουσας οπτικής με εκείνη της μη πειθαναγκαστικής/πειθαναγκαστικής ενσωμάτωσης δημιουργεί μεγάλη σύγχυση, ιδιαίτερα επειδή ενυπάρχει σ' ολόκληρο το δεύτερο τόμο. Για περαιτέρω ανάπτυξη αυτής της κριτικής, βλέπε Μουζέλης (1991α, Παράρτημα II).

25. Ο αρχικός διαχωρισμός του Habermas μεταξύ *εργασίας* που συνδέεται με τις φυσικές-αναλυτικές επιστήμες, και *αλληλόδρασης* την οποία συνδέει με την πρακτική λογική και τα ιστορικο-ερμηνευτικά γνωστικά πεδία, αποδεικνύεται κατά πολύ μη ικανοποιητικός. Όταν κανείς αφήσει το ανθρωπολογικό, φιλοσοφικό για ένα περισσότερο ιστορικο-κοινωνιολογικό είδος ανάλυσης, οι έννοιες της εργασίας και της αλληλόδρασης επικαλύπτονται σε τέτοιο βαθμό (πολύ συχνά η εργασία συνεπάγεται αλληλόδραση και το αντίστροφο), ώστε η διάκριση αυτή να χάνει κάθε περιεχόμενο.

26. Η προφανής αντίρρηση στη συγκεκριμένη διάκριση είναι ότι, διαχωρίζοντας τον αντικειμενικό από τον κοινωνικό κόσμο, θα μπορούσε κάποιος να θεωρήσει ότι, ο Habermas υπαινίσσεται ότι ο κοινωνικός κόσμος στερείται κάθε «αντικειμενικότητας», ή ότι δεν επιδέχεται οποιαδήποτε αντικειμενική προσέγγιση. Από τη στιγμή όμως, που κι' αυτός όπως και ο Weber, πραγματικά πιστεύει στη δυνατότητα προσέγγισης του κοινωνικού κόσμου κάτω από έναν αντικειμενικό προσανατολισμό, ο διαχωρισμός του αυτός αναμφισβήτητα δημιουργεί κάποιες δυσκολίες.

Ο Habermas απάντησε στην προφανή αυτή κριτική τονίζοντας ότι η περί τριών κόσμων διάκρισή του, δεν αναφέρεται τόσο σε «αντικείμενα-τόπους», όσο σε τρεις βασικές στάσεις έναντι αυτών: μία «αντικειμενοποιητική» (αντικειμενικός κόσμος), μία «τυπο-συμμορφωτική» (κοινωνικός κόσμος), και μία «εκφραστική» (υποκειμενικός κόσμος).

Είναι, όμως, ατυχές το γεγονός ότι ο Habermas ορισμένες φορές χρησιμοποιεί τον τριμερή αυτόν διαχωρισμό με την έννοια των τριών, ξεχωριστών αντικείμενων τόπων, και κάποιες άλλες φορές με την έννοια τριών διαφορετικών τοποθετήσεων. Βλέπε στο συγκεκριμένο σημείο McCarthy (1985: 182).

27. Για μία εργασία που συνδέει το μεταμοντερνισμό με την πολιτιστική

αποδιαφοροποίηση, βλέπε Lash (1990).

28. Για μία πρώτη κριτική του νοήματος που αποδίδει ο Foucault στην εξουσία, βλέπε Roulantzas (1978). Παρά το τελευταίο ενδιαφέρον του Foucault σχετικά με την «διακυβερνητικότητα» (Foucault 1991), για λόγους που θα εξηγηθούν πιο κάτω, ο ίδιος ποτέ δεν καθιέρωσε αποτελεσματικούς συσχετισμούς μεταξύ προβλημάτων μικρο- και μακρο-εξουσίας.

29. Παραθέτω ένα εντυπωσιακό παράδειγμα χονδροειδούς, τελεολογικά προσανατολισμένης λειτουργιστικής εξήγησης: «... η ηθικοποίηση της εργατικής τάξης δεν επιβλήθηκε από τον Guizot, με τη νομοθεσία της σχολής του, ούτε από τον Durin, μέσα από τα βιβλία του. Πολύ περισσότερο δεν επιβλήθηκε από τις εργοδοτικές οργανώσεις. Και, παρά ταύτα ολοκληρώθηκε επειδή ανταποκρίθηκε στην επείγουσα ανάγκη να χειραγωγηθεί μία περιπλανώμενη, μία αιωρούμενη εργατική δύναμη» (Foucault, 1980: 343, η υπογράμμιση δική μου).

30. Για μία ισόρροπη συζήτηση στο σύνολο των φιλοσοφικών ζητημάτων που συνεπάγονται οι μεταμοντέρνες θεωρίες, βλέπε Norris (1987 και 1990), ο οποίος κάνει διάκριση μεταξύ των κειμένων του Derrida και εκείνων των μαθητών του (κυρίως αμερικανών). Και ενώ οι τελευταίοι χρησιμοποιούν τεχνικές αποσυγκρότησης με έναν τρόπο που οδηγεί σε μία κατάσταση, όπου «όλα ισχύουν», ο ίδιος ο Derrida αντίθετα, παρά το ότι εν μέρει υποσκάπτει, σε άλλες περιπτώσεις εξακολουθεί να τηρεί την πίστη στον Λόγο και τη λογική.

31. Η σύγχυση στο σημείο αυτό απορρέει από την εσφαλμένη υπόθεση του συγγραφέα ότι η έννοια της θεσμικής σταθερότητας συνεπάγεται αντικειμενοποίηση/ουσιαστικισμό· ότι οι θεσμοί, ως συμβολικές κατασκευές, είναι από την ίδια τους τη φύση εύπλαστοι. Θα μπορούσε κάποιος να αντικρούσει αυτή την υπόθεση επισημαίνοντας ότι, μιλώντας για σταθερές θεσμικές δομές είναι δυνατόν να μην διαπράττουμε το αμάρτημα του ουσιαστικισμού. Το γεγονός ότι οι πρακτικές των δρώντων υποκειμένων βρίσκονται στη ρίζα των κοινωνικών φαινομένων δε σημαίνει ότι ορισμένες θεσμικές ρυθμίσεις (όπως ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας, ή ο διαχωρισμός ιδιοκτησίας και ελέγχου στον καπιταλισμό) δεν είναι εξαιρετικά ανθεκτικές, περιορίζοντας αλλά και επίσης διευκολύνοντας τα σχέδια των δρώντων υποκειμένων. Ακριβώς λόγω αυτής της σταθερότητάς τους, ο μετασχηματισμός τους γίνεται αντιληπτός μόνο μακροχρόνια. Κατά συνέπεια, κεντρικοί θεσμοί συχνά υπεισέρχονται στον κοινωνικό χώρο των ατομικών υποκειμένων, όχι σαν κάτι το οποίο επιδέχεται διαπραγμάτευση ή χειραγωγή κατά βούληση, αλλά ως αδιαμφισβήτητο δεδομένο, ως ένα σχετικά αμετάλλαχτο πεδίο το οποίο εξίσου παρακωλύει αλλά και καθιστά δυνατές ορισμένες, ειδικές πρακτικές –πρακτικές, των οποίων οι εκούσιες ή ακούσιες συνέπειες μπορεί να επηρεάσουν σοβαρά λιγότερο σταθερές θεσμικές ρυθμίσεις.

Ο βαθμός στερεότητας ή ευπλαστότητας των θεσμικών ρυθμίσεων δεν είναι βέβαια δεδομένος ευθύς εξ αρχής και οριστικά. Προφανώς ποικίλλει σημαντικά ανάλογα με τον ιστορικό χρόνο και τη γεωγραφική περιοχή. Εντούτοις, μπορεί να εκτιμηθεί σωστά, μόνο εάν διατηρηθεί ο αναλυτικός διαχωρισμός φορέων δράσης/θεσμικής δομής, όταν αναγνωρισθεί αυτή η

αναλλοίωτη ένταση μεταξύ δρώντων υποκειμένων και θεσμών –το γεγονός ότι, παρά τις εμφανείς διασυνδέσεις, είναι αδύνατο να ανάγουμε εξολοκλήρου το ένα στο άλλο. (Πάνω στο θεμελιώδες αυτό θέμα, βλέπε Bhaskar, 1979, 31σ, και Callinicos, 1987).

32. Από την εύλογη και μάλλον απλουστευτική ιδέα ότι τα υποκείμενα δε συγκροτούνται «έξω από οποιοδήποτε σύστημα διαφορών (θεσμών)» (Laclau, 1990: 223), ο Laclau ειδικότερα και οι μεταδομιστές γενικά χρησιμοποιούν την ιδέα της «απο-κέντρωσης» του υποκειμένου με σκοπό να υποτιμήσουν τη σχετική αυτονομία και ικανότητα «αυτομόρφωσης» των δρώντων υποκειμένων, και να την αντικαταστήσουν με πρακτικές «κενές υποκειμένων».

33. Βλέπε στο σημείο αυτό Geras (1987: 74).

34. Βλέπε Kellner (1989: 31).

35. Στη Γαλλία, από όπου προέρχονται, δεν είναι πλέον της μόδας.

36. Ένα άλλο επιχείρημα κατά της κενής φιλοσοφίζουσας θεωρητικολογίας που οδηγεί σε πλήρη σχετικισμό είναι ότι, οι νέες θεωρητικές ιδέες, όταν *μεταφραστούν* σε καθαρή κοινωνιολογική γλώσσα, καθόλου δεν ακυρώνουν τη συμβατική κοινωνιολογία· απλά διευκρινίζουν ακόμη περισσότερο ορισμένες από τις λιγότερο ανεπτυγμένες διαστάσεις της. Ας αναλογισθούμε, για παράδειγμα, το αντι-ουσιαστικιστικό, «αντιπροσωπευτικό» επιχείρημα, σύμφωνα με το οποίο, επειδή όλα τα κοινωνικά φαινόμενα είναι επαναλαμβανόμενες συμβολικές κατασκευές, δεν υπάρχει τίποτα «εκεί έξω» που μια κοινωνιολογική θεωρία θα μπορούσε να περιγράψει ή να εξηγήσει. Όταν αυτή η ιδέα «μεταφραστεί» με το σωστό τρόπο και αφομοιωθεί, δεν οδηγεί σε μηδενισμό ή καθολικό σχετικισμό. Απλά δείχνει ότι οι κοινωνιολογικές θεωρίες είναι θεωρητικές κατασκευές *δευτέρου βαθμού*, που επιχειρούν να εξηγήσουν θεωρίες *πρώτου βαθμού* τις οποίες κοινοί άνθρωποι παράγουν με τις καθημερινές τους αλληλοδράσεις (βλέπε Giddens 1984: 284, 374).

Αυτό μετατρέπει τον διαχωρισμό μεταξύ συμβατικής θεωρίας/κοινωνικής πραγματικότητας σε διάκριση μεταξύ δευτέρου και πρώτου βαθμού θεωριών. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε για να το πούμε όσο πιο ξεκάθαρα γίνεται, όπως η θεωρία μπορεί να είναι λάθος σε σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα που προσπαθεί να εξηγήσει, το ίδιο και η δευτέρου βαθμού θεωρία μπορεί να είναι εσφαλμένη με σχέση με την πρώτου βαθμού θεωρία, στην οποία αναφέρεται.

37. Αυτή είναι η περίπτωση, για παράδειγμα, με την εργασία τόσο του Giddens όσο και του Laclau: και οι δύο δηλώνουν ότι ο διαχωρισμός φορείς δράσης/δομή είναι απαρχαιωμένος αλλά, όπως έχω ήδη υποστηρίξει, τον επαναφέρουν «από την πίσω πόρτα».

Για μια μετρίοφρονα προσπάθεια δημιουργίας «γεφυρών» μεταξύ μικρο- και μακρο-κοινωνιολογίας, βλέπε Μουζέλης (1991α).

38. Στο μέτρο που το κύριο έργο της κοινωνικής θεωρίας είναι η επεξεργασία εννοιολογικών εργαλείων τα οποία μπορούν να διευκολύνουν την εμπειρική έρευνα, νομίζω ότι στην παρούσα χρονική στιγμή, μια σημαντικότερη «Μερτονική» στρατηγική παρά μια μεγαλεπίβολη Παρσονική, θα ήταν καταλληλότερη.

Με την πρώτη δεν εννοώ τις «μεσαιάς κλίμακας» θεωρίες του Merton ή τις μάλλον θετικιστικές του αντιλήψεις για τη φύση του κοινωνικού και τον τρόπο με τον οποίο θα το κατανοήσουμε· αναφέρομαι περισσότερο στη προσπάθειά του να αναπτύξει ένα μικρό αριθμό αλληλένδετων εννοιών, οι οποίες διαλύουν συγχύσεις και εγείρουν ενδιαφέροντα ερωτήματα, σε μια ειδική περιοχή προβλημάτων (όπως στην προβληματική της λειτουργιστικής εξήγησης).

Απόδοση στα ελληνικά Ντορίνα Τσοτσουρού

Βιβλιογραφία

- Alexander J., *et al* (eds.) 1987, *The Micro-Macro Link*. Berkeley, University of California Press.
- Anderson P., 1980, *Arguments within Marxism*, London, New Left Books.
- Baudrillard J., 1970, *La Société de Consommation*. Paris, Gallimard.
- Baudrillard J., 1972, *Pour une Critique de l' Economie Politique du Signe*, Paris, Gallimard.
- Baudrillard J., 1981a, *The Mirror of Production*, St. Louis, Telos.
- Baudrillard J., 1981b, *Simulacres et simulation*, Paris, Edition Galiléo.
- Bernauer J. and Rasmussen D., (eds.), 1988, *The Final Foucault*, Cambridge, Mass., MIT Press.
- Bernstein R.J. (ed.), 1985, *Habermas and Modernity*, Cambridge, Polity Press.
- Bhaskar R., 1979, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. Brighton, Harvester Press.
- Boudon R., 1987, «The individualistic tradition in sociology», in J. Alexander *et al* (eds.), *The Micro-Macro Link*, Berkeley, University of California Press.
- Callinicos A., 1987, *Making History: Agency, Structure and Change in Social Theory*, Cambridge, Polity Press.
- Callinicos A., 1989, *Against Post-Modernism: A Marxist Critique*, Cambridge, Polity Press.
- Cohen G.E., 1978, *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Oxford, Clarendon Press.
- Coleman J.H., 1991, *The Foundations of Social Theory*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Collins R., 1981a. «Micro-translation as a theory-building strategy», in K. Knorr-Cetina and A.V. Cicourel (eds.), *Advances in Social Theory and Methodology: Towards an Integration of Micro- and Macro-Sociologies*, London, Routledge.
- Collins R., 1981b, «On the micro-foundations of macro-sociology», *American Journal of Sociology*, vol. 86.
- Collins R., 1987, «Interaction ritual chains, power and property: The micro-macro connection as an empirically-based theoretical problem», in J. Alexander *et al* (eds.), *q.v.*
- Colomy P., 1985, «Uneven Structural Differentiation: Toward a Comparative Approach», in J.C. Alexander (ed.), *Neofunctionalism*, London, Sage.

- Derrida J., 1976, *Of Grammatology*, Baltimore, John Hopkins University Pres.
- Dews P., 1987, *Logics of Disintegration*, London, Verso.
- Elster J., 1985, *Making Sense of Marx*, Cambridge, CUP.
- Elster J. (ed.), 1986, *Rational Choice*. Oxford, Basil Blackwell.
- Fielding N.C. (ed.), 1988, *Actions and Structure: Research Methods and Social Theory*, London, Sage.
- Foucault M., 1970, *The Order of Things*, New York, Random House.
- Foucault M., 1972, *The Archeology of Knowledge*, New York, Pantheon.
- Foucault M., 1977, *The History of Sexuality*, vol. 1, London, Allen Lane, Penguin Press.
- Foucault M., 1980, *Power and Knowledge*, ed. C. Gordon, Brighton, Harvester Press.
- Foucault M., 1991, *The Foucault Effect: Studies in governmentality*, ed., G. Burchell et al, London, Harvester Press.
- Fuchs S., 1988, «The constitution of emergent interaction order. A comment on Rawls», *Sociological Theory*, vol. 6.
- Fuchs S., 1989, «Second thoughts on emergent interaction order», *Sociological Theory*, vol. 7.
- Geras N., 1987, «Post-Marxism?», *New Left Review*, 163, May-June.
- Giddens A., 1984, *The Constitution of Society*, Oxford, Polity Press.
- Habermas J., 1984, *The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalisation of Society*, London, Heinemann.
- Habermas J., 1987, *The Theory of Communicative Action: Lifeworld and System*, Cambridge, Polity Press.
- Hindess B., 1988, *Choice, Rationality and Social Theory*, London, Unwin.
- Kellner D., 1989, *Jean Baudrillard: From Marxism to Postmodernism and Beyond*. Cambridge, Polity Press.
- King D.S. and Wickham-Jones M., 1990, «Social democracy and rational workers», *British Journal of Political Science*, vol. 20.
- Kitchener R.F., 1985, «Holistic structuralism, elementarism and Piaget's theory of rationalism», *Human Development*, vol. 28.
- Knorr-Cetina K., 1981, «The micro-sociological challenge to macro-sociology», in K. Knorr-Cetina and A.V. Cicourel (eds.), *Advances in Social Theory and Methodology*, Boston and London, Routledge.
- Knorr-Cetina K., 1988, «The micro social order. Towards a reconceptualisation», in N.C. Fielding (ed.) 1988, q.v.
- Laclau E. and Mouffe C., 1985, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London, Verso.
- Laclau E., 1990, *New Reflections on the Revolution of our Time*, London, Verso.
- Lash S., 1990, *The Sociology of Postmodernism*. London, Routledge.
- Lockwood D., 1964, «Social and system integration», in G.K. Zollschan and W. Hirsch (eds.), *Explorations in Social Change*. London, Routledge.
- McCarthy T., 1985, «Reflections on rationalisation in *The Theory of Communicative Action*», in R.J. Bernstein (ed.), 1985, q.v.
- March J.G. and Simon H.A., 1958, *Organizations*, New York, John Wiley.
- Mills C.W., 1959, *The Sociological Imagination*, New York, Oxford University Press.

- Mouzelis N., 1989, «Restructuring structuration theory», *Sociological Review*.
- Mouzelis N., 1990, *Post-Marxist Alternatives: The Construction of Social Orders*, London, Macmillan.
- Mouzelis N., 1991a, *Back to Sociological Theory: The Construction of Social Orders*, London, Macmillan.
- Mouzelis N., 1991b, «The interaction order and the micro-macro distinction», *Sociological Theory*, vol. 9, No. 2.
- Norris C., 1987, *Derrida*, London, Fontana Press.
- Norris C., 1990, *What's Wrong with Postmodernism*, New York, Harvester Press.
- Olson M., 1965, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Goods*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Piaget J., 1950, *Introduction à l' épistémologie génétique*, Paris, PUF, vol. III.
- Poulantzas N., 1978, *L' Etat, le Pouvoir, le Socialisme*, Paris, PUF.
- Przeworski A., 1986, *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge, CUP.
- Rawls A.W., 1987, «The interaction order *sui generis*: Goffman's contribution to social theory», *Sociological Theory*, vol. 5.
- Rawls A.W., 1988, «Interaction vs interaction order. Reply to Fuchs», *Sociological Theory*, vol. 6.
- Roemer J.E., 1986, *Analytical Foundations of Marxian Economic Theory*, Cambridge, CUP.
- Simon H.A., 1961, *Administrative Behaviour*, New York, Macmillan.
- Smelser N., 1960, *Social Change in the Industrial Revolution*, London, Routledge.
- Thompson E.P., 1963, *The Making of the English Working Class*, London, Allen Lane, Penguin.
- Turner J.H., 1990, *A Theory of Interaction*, Cambridge, Polity Press.
- Zollschan G.K. and Hirsch W. (eds.), 1964. *Explorations in Social Change*, London, Routledge.

